

NTŠHUTHELELE: TERAMA YA GO SE BAPALEGE

KA

KWENA FRANS MOTHIBA

E neelwa bjalo ka karolo go ya ka dinyakwa tša dikrui

ya

MAGISTER ARTIUM

ka

LEFAPHENG LA THUTABOMOTHO

MOHLAHLI: PROFESA M.J. MOJALEFA

YUNIBESITHI YA PRETORIA

PRETORIA

JUNE 2005

DITEBOGO

Ke rata go tšhollela medupi ya ditebogo go mohlhali wa ka, Prof. M. J. Mojalefa ka tlhahlo yeo a mphilego yona go tloga mathomong a ge re putuka sethokgwa seo lehono re bonago se tšwele phuti. Mogale, nka se lebale tsebo, botho, go se fele pelo le kgotlelelo ge o be o mpontšha tsela. Mogale gola o kake tlou! Modimo a go okeletše matsšatši a bophelo gore o tle o kgone go thuša le ba bangwe ka moso.

Ke leboga le Prof. P. S. Groenewald ka tlhahlo le tataišo ya gago, kudu lelemeng la Seafrikaans. Mokone!

Ke leboga gape le Ngaka M.M. Marggraff ka phetolelo go kakaretšo lelemeng la Seisimane.

Bokgobapuku, ka thušo le tlhohleletšo yeo le nthekgilego ka yona, kudu Mohumagatšana Marieta Buys, ke re seatla godimo ga se sengwe.

Ke tla be ke dira phošo ge nka se leboge bagwera ka moka ba puku kudu Ngaka P.M. Kgatla (Mmušo) yoo a ntutueditšego go tšwela pele ka mošomo wo wa go nyakišiša. Mmušo ke hloka manšu a ditebogo. O se lahle le ka moso.

Go Buti Moraka Mothiba, lehono ke a go leboga wena le mogadibo ngwana' Maake ge le be le phurulotše diphego gore ke se nelwe ke pula le go fahlwa ke marole. Mapotla, makako a gago a dirile gore ke kgone go wetša thaba ye ya modiro. Bakone!

Go banyakišišikanna, e lego T.S. Kekana le M.W. Ngoepe, ke re re sepedišane tsela banna ba gešo. Lehono tema yela re bego re e lema e wetše. Ke re le ka moso go no ba bjalo.

Go Mohumagadi K.J. Lebaka, o bontšhitše gore o Mosamaria wa kgaogelo. Go se fele pelo le go hloka lehufa ga gago go laetša gore o

mosadi yo a swarago thipa ka bogaleng. Swara o tiiše. Le ka moso.

Go Morena M. J. Legodi (La Mmataseleng) lehono ke na le therešo ya gore o wele pelo ka ge ke kgonne go boa le setifikeiti seo o hlwago o ntsheka sona.

Go banake, Sekgaila le Thapedi ke re ke leboga ge le nkgotleletše ge ka nako ke le hlokišitše lerato la botswadi e le ge ke totobane le modiro wo.

Mmagobanake, Johanna (Mmatswale' a Ratswale) Mothiba. Ke leboga tlhohleletšo le thekgo tšeo o mphilego tšona ge ke be ke swaragane le mošomo wo. Go se fele pelo ga gago ngwetši ya Bakone, ke gona go mphihlišitšego sekeng seo ke lego go sona. O kgathile tema ye bohlokwa o nnoši ya go šala o hlokometše maebana ao a mabedi Modimo a re filego ona ge ke be ke sa ile Tshwane. Mosadisadi o dira bjalo.

Go mohu Tate Madumetja Maele Sekgaila sa mabele le Mma Sontaga Morobolo yo Modimo a sa re adimilego yena, ke re ke leboga kgodišo le thutolapeng tšeo le mphilego tšona. Ka maitapišo a lena, lehono le nna ke boikgantšho bja lena. A ke be mohlala wo mobotse go bana bešo, bana ba ka le go setšhaba ka kakaretšo.

Ditebogo tše kgolo go feta tšohle ke di iša go Modimo ge a mpolokile ka mabaka ohle, mo ditseleng tše ditelele tša go ya le go boa Tshwane.

DITENG

LETLAKALA

KGAOLO YA PELE	1
1.1 MATSENO	1
1.2 MAIKEMIŠETŠO	2
1.2.1 Mohlala, M.J.: <i>Thari ya Marematlou</i> (1997)	2
1.2.2 Mokwebu, Z.M.: <i>Maleka ga se Makgona</i> (1997)	4
1.3 MOKGWANYAKIŠIŠO	5
1.3.1 Mokgwa wa go hlaloša	5
1.3.2 Mokgwa wa go hlatholla	6
1.4 TAETŠONYAKIŠIŠO	7
1.4.1 Diteng	7
1.4.2 Thulaganyo	8
1.4.3 Mongwalelo	10
1.5 TSHEPEDIŠO YA DITABA	12
KGAOLO YA BOBEDI	13
2.1 PAPALEGO YA TERAMA	13
2.1.1 Matseno	13
2.1.2 Kgopolo ya papalego ya terama	13
2.1.3 Kakaretšo ya ditiragalo tša diteng tša <i>Ntšhuthethelele</i> (1985)	18
2.1.4 MAPHEKO A PAPALEGO	20
2.1.4.1 Matseno	20
2.1.4.2 Thulaganyo	21
2.1.5 Thulaganyo ya <i>Ntšhuthethelele</i>	24
2.1.5.1. Matseno	24
2.1.5.2 Thulaganyo ye kgolo	24
2.1.5.3. Thulaganyo ye nnyane	25
2.1.6. Kakaretšo	26
2.1.7 Nako ya go Diragatša Terama	27
2.1.8. KAKARETŠO	29
KGAOLO YA BORARO	32
3.1 MATSENO	32
3.1.1. Mapheko a mangwe a papalego	32
3.1.1.1. Tikologo	32
3.1.1.2 Nako	33
3.1.1.3 Felo	34
3.1.2 Nako bjalo ka ntlha yeo e šitišago papalego	35
3.1.2.1 Poledišano	39
3.1.2.2 Tšhomišo ya ditaetšosefala	44
3.1.2.3 Tshedimošo ya mahlo (pono)	45
3.1.2.4 Polelonoši	46
3.2 KAKARETŠO	47

KGAOLO YA BONE	51
4.1 THUMO	51
4.2 MATSENO	51
4.3 KGAOLO YA PELE	51
4.4 KGAOLO YA BOBEDI	53
4.5 KGAOLO YA BORARO	55
BIBLIOKRAFI	59
A. SENGWALO SA MATHOMO	59
B. DINGWALO TŠA TLALELETŠO	59
SUMMARY	64
Keywords	65
SAMEVATTING	67
Sleutelwoorde	68

KGAOLO YA PELE

1.1 MATSENO

Ge go ka balwa dinonwane tša bogologolo bjalo ka *Sello sa tonki le pere* (Make, 1947), *A re Bale* (Hoffmann le ba bangwe, 1977), *Ngwaga wa Mpo le Tšhikidi* (Ratau, 1989), *Dinonwane tša Morongwa* (Molokomme, 1992), *Sa Mosela wa Seripa* (Mpepele, 1993), *Koko Keleketla* (Mangokoane, 1995) bjalobjalo, go tla lemogwa gore setšo sa bobotse le bokgabo bja ditema le ditemana tša Sepedi ke elemente ye bohlokwa ya tiragatšo mo bongwading bja mohuta wo wa sengwalo. Ka tsela yeo diphoofole di diragatšago ditiragalo goba gona go kgatha tema mererong ya poledišano bjalo ka batho. Taba yeo ke taetšo ye e tiilego ya go kgontšha tiragatšo ('*performance*') go tloga bogologolong. Tiragatšo ye bjalo e be e kgatha lehwiti mererong ya bongwadi bja bomolomo maphelong a Bapedi. Ke go re, go tloga bogologolong tše dingwe tša dingwalo tša bomolomo, bjalo ka tiragatšo ya dinonwane, e be e le tše dingwe tša mehuta ya dingwalo tše di lebanego le boipshino. Ka gona, histori ya ditema le ditemana tša Sepedi e thomile ka yona tsela yeo ya bodiragatši bja dinonwane.

Go ya ka Breed (1956: 92) ditema le ditemana tša kgale tša Sepedi di be di hloka dinyakwa tša tiragatšo tšeo di bego di dira gore mohuta wo wa sengwalo e be wo o tiilego mo historing ya dingwalo tša Sepedi. Taba ye e gatelelwago ke Breed e bohlokwa ka gobane le diterama tša sebjalebjaledi sa na le mathata a a lebanego le papalego. Ge a tiiša kgonthe ya taba yeo, Keuris le ba bangwe (1997: x) ba re:

Fela ka ge bontši bja dipapadi bo ngwaletšwe go balwa, le se makale ge mo le mola go tsopotšwe mehlala go tšwa dipapading tša Seisimane tša bangwadi ba rena ba go tuma.

Groenewald (1995: 24) o oketša ka go re :

Re ka re ditiragatšo tša sefala ga di ešo tša thoma go phela, ka gobane ga di bapalwe. Tše di šetšego di tšweleditšwe ga se tše dintši, di ngwalelwa dikolo le diyunibesithi. O ka re ke tša go balwa. Taba yeo ga e kgotsofatše, fela se se tiišago taba ye ke botelele bja ditemana tše di ngwalwago matšatši a.

Basekaseki ba ka godimo, boKeuris le Groenewald, ba godiša mathata a go tšweletšwa ke Breed a gore diterama tša Sepedi ga di ešo tša diragatšwa. Nyakišišo ye e ya go tsoma tharollo ya mathata a papalego ya diterama tša Sepedi.

1.2 MAIKEMIŠETŠO

Maikemišetšo a nyakišišo ye ke go nyakišiša papalego diterameng tša Sepedi ka ge boahlamo ('scope') bja nyakišišo ye bo se bo phatlalale kudu. Go ya go kgethwa terama e tee fela go tsoma karabo ya mathata a papalego ditiragatšong tša Sepedi. Gomme ge, go kgethilwe terama ya Nkadimeng ya go bitšwa *Ntshuthelele* (1985) go utolla nyepo ya thai yeo. Pele ga ge go ka tšwelwa pele ka maikemišetšo a nyakišišo ye go yo hlokomelwa ge eba terama ye e šetše e sekasekilwe ke basekaseki ba bangwe. Go fihlela bjale go lemogilwe gore go na le basekaseki ba babedi, e lego Mohlala le Mokwebu bao ba šetšego ba dirile dinyakišišo ka terama ye. Bjale go latela tshekatsheko ya Mohlala le Mokwebu.

1.2.1 Mohlala, M.J.: *Thari ya Marematlou* (1997)

Mohlala o file kakaretšo ya ditiragalo. Kakaretšo yeo ga se tshekatsheko ya diteng tša sengwalo, ke go re, ga e amane le teori ya diteng tša sengwalo.

O tšwela pele ka go hlopholla baanegwa ka dikarolo tše pedi, e lego baanegwathwadi le baanegwathuši. O re go na le mehuta ye meraro ya

baanegwathwadi mo tiragatsong ye, e lego molwantšhwa, molwantšhi le mohlohleletši. Mo go terama ye ya *Ntšhuthethelele*, karolo ya molwantšhwa e kgathwa ke Mashokudu, ya molwantšhi ya kgathwa ke Pebetse mola Selemagae a bapala ya mohlohleletši. O gatelela gore mo tshekatshekong ye ya terama ya Nkadimeng, šedi ye kgolo e fiwa molwantšhwa, e lego Mashokudu. Ge a tšwela pele o gatelela teori ya semelo sa baanegwa, ke go re, (a) mongwadi o reng ka yena, (b) moanegwa o reng ka boyena le (c) baanegwa ba bangwe ba reng ka yena. Ge a sekaseka semelo sa Mashokudu o re se lebane le motho wa maemo, ka gobane ke mohumi wa ntlo ye botse. Ge a tšwela pele malebana le dipolelo le ditiro tša Mashokudu, o re maemo a godimo ga a mo dumelele go boledišana le batho ba maemo a fase. Mohlala o re Mashokudu ke motho wa bofokodi ka lebaka la gore o rata basadi. O tlogela lapa la gagwe o ya go dula le motlabo. O bolela gore Pebetse o tšweletša mafokodi a Mashokudu ge a re o rata basadi. Mohlala o tšwela pele go bontšha dikokwane tše dingwe tše pedi tša mafelelo tša moakanyetšo, e lego go kokobetšwa le go lebelelwa ka go di amanya le semelo. Go ya ka Groenewald (1993: 16) le Mojalefa (2000: 26) ba re dikokwane tše pedi tša mafelelo tša moakanyetšo ga di lebane le tlhalošo ya semelo sa motho, ka gobane tšona di lebane le sehloa le tlemollahuto.

Mohlala o hlakahlakanya ditiragalo le tikologo. Ke go re, o gatelela gore ditiragalo tša terama ye di direga kae, neng. O hlatholla tikologo ge e lebane le nako le felo. Mabapi le lefelo o gatelela gore le bohlokwa mo terameng ya Nkadimeng. Ke go re, mafelo ao Nkadimeng a a dirišago a lebane le sebjalebja le segologolo (setšo).

Mabapi le papalego o gatelela dithekniki tše pedi, e lego thekniki ya poledišana le thekniki ya polelonoši. O iša pele go hlaloša dikokwane tša thulaganyo tše bohlokwa, e lego kalotaba, tšwetšopele, sethakgodi, thulano, sehlwa le tlemollahuto tša terama ye.

Tshekatsheko ya Mohlala e nepiša kanegelo go feta papalego. Le ge Mohlala a sekasekile papalego, nyakišišo ye e lemogile gore o dirišitše

dikarolwana tše pedi tša papalego, e lego poledišano le polelonoši bjalo ka dithekniki. Mabapi le poledišano o re ke kokwane ye bohlokwa yeo e tšweletšago ditiragalo, dikgopolo, dithulano le maikutlo a terama mola ka lehlakoreng le lengwe a re poledišano ke polelo yeo e tšweletšwago ke moanegwa yo a bolelago a mnoši. O gatelela gore gantši poledišano e tšweletša kgakanego goba maikutlo ao a hlakahlakanego.

Ka tsela yeo, maikemišetšo a nyakišiso ye ke go utolla dikarolo tše dingwe tša papalego, e lego ditaetšosefala, nako le sekgoba mo terameng ye ya Nkadimeng ya *Ntšhuthelele*.

1.2.2 Mokwebu, Z.M.: *Maleka ga se Makgona* (1997)

Mokwebu o thomile go hlaloša tshekatsheko ya thulaganyo ka kakaretšo. O re thulaganyo e arogantšwe ka dikokwane tše di latelago, e lego kalotaba, tšwetšopele, sehlwa le tlemollahuto.

O tšwela pele go bolela gore baanegwa ba arogantšwe ka magoro a mabedi, e lego baanegwathwadi le baanegwathuši. O re go na le mehuta ye meraro ya baanegwathwadi, e lego molwantšhwa, molwantšhi le mohlohleletši. Go iša pele, o file ditlhalošo tša mehuta yeo ya baanegwathwadi. O re molwantšhwa ke moanegwa yo a lwantšhwetšwago ka se sebotse goba se sebe seo a se dirago. Tema ya molwantšhwa mo go *Ntšhuthelele* e kgathwa ke Mashokudu, ya molwantšhi e ralokwa ke Pebetse, mola ka lehlakoreng le lengwe Selemagae a tšwelela bjalo ka mohlohleletši wa terama ye.

Ge a hlaloša ditiragalo Mokwebu o re ke ditiro tšeo di dirwago ke baanegwa mo sengwalong. O re mongwadi mo ntlheng ye ya kalotaba o tšweletša bothata. Mabapi le nako le lefelo ga se a tšweletše bohlokwa bja tšona mo terameng ye.

Mokwebu o ruma ka go bolela molaetša wo Nkadimeng a ratago go o fa mmadi. Malebana le taba yeo o gatelela gore Mashokudu o swanetše go

ba le maitshwaro a mabotse ka lapeng la gagwe. Ka go realo, moko wa ditaba wa terama ye, o lebane le boitshwaro.

Tshekatsheko ya Mokwebu bjalo ka ya Mohlala, e nepiša kanegelo go feta papalego. Ka tsela yeo maikemišetšo a nyakišišo ye ke go utolla dikarolo tša papalego mo terameng ye ya Nkadimeng ya *Ntšhuthethelele*.

1.3 MOKGWANYAKIŠIŠO

Lengwalonyakišišo le le lebane le mekgwa ye mebedi ya go nyakišiša, e lego (a) mokgwa wa go hlaloša le (b) mokgwa wa go hlatholla. Dikgopolo tše pedi tše, e lego go hlaloša (*'to define'*) le go hlatholla (*'to interpret'*) di kwala eke di bolela selo se tee. Go yo tsongwa kgonthe ya taba yeo ka go hlaloša dikgopolo tše.

1.3.1 Mokgwa wa go hlaloša

David (2000: 28) o hlaloša go hlaloša ka go go nepiša le go fa dipharologantšho tša selo gore se kwešišege gape se bonale gabotse. Ke ka fao Kekana (2000: 4) a kgonthišišago ka gore :

Ge go bolelwa ka go hlaloša go be go šupša
popego ya selo.

Ka fao ge go hlalošwa selo go hlokomelwa dipharologantšho tša sona. Se se tiišwa ke Hugo (1962: 179) le Kgatla (2000: 17) ge ba bolela gore go hlaloša ke go fa polelo ye e tseneletšego ya selo, gwa utollwa diphapantšho tša sona gore sebopego sa sona se šale se ikanegile molaleng.

Ke ka baka leo Serudu (1987: 25) a rego go hlaloša :

Ke go bonagatša sebopego, seemo goba kamano
ya selo se tee ka mantšu goba mafoko ao a rilego.

Go yo fiwa mohlala wa go hlaloša gore kgopolo ye e tle e otlologe gabotse. Go yo šomišwa mohlala wa mohlare. Ka ge borateori ba gatelela gore go hlaloša go bonagatšwa ka diponagalo, ka gona dipharologantšho tša mohlare ke medu, kutu, makala, matlakala (le dienywa go mehlare ye mengwe).

Ka gona ge go hlalošwa go gatelelwa dipharologantšho tša selo seo se hlalošwago. Ke go re, diponagalo tšeo ke tšona di kgathago tema ye bohlokwa tlhalošong ya selo seo.

1.3.2 Mokgwa wa go hlatholla

Wales (1995: 256) o re go hlatholla ke go kwešiša polelo ya sengwalo le go nyakurela seo se hlalošwago. Ge a oketša kgopolo yeo, Mojalefa (1995: 30) o re go hlatholla ke go tsinkela ka šedi gore go be le kwešišo ya sengwalo. Mahole (2002: 5) yena o re go hlatholla ke go gatelela mešomo ya diphapantšho tša kgopolo ya go hlaloša ya ka godimo, ke go re, ge go hlathollwa mohlare. Go yo lekolwa mešomo ya mohlare. Mošomo wa mathomo ke go šireletša batho le diphoofolo ka moriti ge letšatši le fiša, mošomo wa bobedi, ke go kgabiša naga gore e bogege gabotse le go fepa diphoofolo ka matlakala gore di kgone go phela, bjalobjalo.

Go ka rungwa ka go re, go hlaloša le go hlatholla, go ya ka nyakišišo ye, ga se mahlalosešagotee ka gobane ke dikgopolo tše pedi tše di fapanego. Ye nngwe le ye nngwe ya kgopolo ye e na le bohlokwa bja yona.

Mekgwa ye ya go hlaloša le go hlatholla e amanywa le nyakišišo ye go leka go rarolla mathata goba bofokodi bja terama ya Nkadimeng bja bo lebanego le papalego, e lego thulaganyo, nako ya go diragatša terama, tikologo, poledišano, tšhomišo ya ditaetšosefala le poledišano.

1.4 TAETŠONYAKIŠIŠO

Taetšonyakišišo yeo e yago go latelwa mo nyakišišong ye, ke ya naratholotši. Yona e hlaloša sengwalo ge se lebane le matlalo a mararo. Go tla topša borateori ba se kae go bona gore bona ba hlaloša sebopego sa sengwalo ka tsela efe.

Strachan (1988: 2) o re sengwalo se na le matlalo a mararo ao a bitšwago 'teks', 'verhaal' le 'vergeskiedenis'. Groenewald (1993: 4) gotee le Mojalefa (1995: 13) le bona ba bolela ge sengwalo se na le matlalo a mararo. Bona ba re go na le letlalo la mathomo ka gare leo le bitšwago **diteng** goba histori; gwa latela la bobedi leo go thwego ke **thulaganyo**; mola la boraro le bitšwa **mongwalelo** goba setaele. Strachan o fapana le borateori ba ka ge yena ka letlalo la thulaganyo ('verhaal'), a šupa kanegelo mola la mongwalelo ('teks'), a re le lebane le tebelelo ya mongwadi. Nyakišišo ye e yo hlaloša sebopego seo sa sengwalo go swana le ka fao se hlalošwago ke Groenewald gotee le Mojalefa ka gona.

1.4.1 Diteng

Ge Strachan (1988:5) a hlaloša kgopolo ye ya diteng, o tsopola Dautzenberg (1980:24) yo a rego diteng ke: '*een reeks handelingen verricht of ondergaan door personages in een bepaalde tijd en op een bepaalde plaats*'. Se Dautzenberg a se bolelago moo ke go re, go na le dielemente tše nne tše di lebanego le diteng, e lego baanegwa, ditiragalo, nako le felo. Mojalefa (1995: 2) le Groenewald (1993: 3) ba tšwela pele ka go re ditaba tše tša diteng di lemogwa ka botšona pele ga ge mongwadi a ngwala ka ga tšona, ke go re, pele a di hlaloša.

BoMojalefa ba re ditaba tša diteng di tlemaganywa ke sererwa. Ka polelo yeo ba fapana le tlhalošo ya Strachan le Dautzenberg, ka gobane ga ba bolele selo ka ga sona. Ge go hlokomelwa polelo ya boMojalefa, sererwa ke kgopolo ye bohlokwa.

- **Sererwa**

Mojalefa (1995: 7) ge a hlaloša kgopolo ye o re ke taba yeo e rerwago sengwalong. Taba ye e tiišwa ke Thobakgale (1996: 19) ge a re sererwa ke lentšwana goba lefokwana leo le akaretšago diteng tša sengwalo. Marggraff (1994: 61) yena o nepiša kgopolo ye ya sererwa ka go re ke ge mongwadi a akaretša ditaba, gomme yona kakaretšo yeo ke ya mafelelo. Ka fao sererwa ke karolo ye bohlokwa kudu ya diteng.

Groenewald (1993: 4) le Mojalefa (1995: 7) ba bontšha dintlha tšeo di laetšago bohlokwa bja sererwa, ka go re:

- Sererwa se kgokagantšha ditiragalo,
- Se laola ditiragalo,
- Se laola tikologo (nako le felo),
- Mongwadi o phetha moo ditaba di thomago gona le mo di felelago gona,
- Sephetho seo se laolwa ke sererwa, le gore
- Sererwa se lemoša mmadi ditiragalokgolo le moanegwagolo.

Go ka rungwa ka go re diteng ke ditaba tšeo mongwadi a rego ge a thoma go ngwala sengwalo, a hwetša di le gona, gomme tšona di kgokaganywa ke sererwa gore e be taba e tee, ka go realo, go ka se bolelwe ka diteng gwa tlogelwa sererwa ka ge se le bohlokwa.

1.4.2 Thulaganyo

Forster (1927: 27) gotee le Masola (1993: 79) ba hlaloša thulaganyo ka go re ke peakanyo ya ditiragalo, eupša taba yeo bobedi ba e gatelelago ke ya gore mo thulaganyong ya ditiragalo, tabakgolo ke seo se hlolago ditiragalo tšeo. Le ge go le bjalo, borateori bao ba a fapana ka gore Masola o gatelela gore se bohlokwa mo thulaganyong ke thulano le gore thulaganyo yeo e tšweletšwa ke ditiro le meragelo ya baanegwa; mola Forster a amanya thulaganyo le kanego ('*story*'). Ka go realo, o hlaloša

thulaganyo ge e lebane le ditaba ge di anegwa.

Serudu (1989: 48) o tšweletša kgopolo ye mpsha, e lego gore thulaganyo e lebane le motheo wa sengwalo. O re:

Ke tlhamo ya ditiragalo mo pading, papading goba mo go thetokanegelo. Ka boripana re ka re thulaganyo ke freime goba motheo wo go wona mongwadi a hlamago taba ya gagwe godimo ga wona. Go yona ditiragalo di a latelana go ya ka moo di hlolanago ka gona.

Mojalefa (1995: 10) o re tatelano yeo ya ditaba yeo go thwego e na le motheo, e lebane le moko wa ditaba. Ke ka fao a rego:

Thulaganyo ke mokgwa woo mongwadi a dirišago ditaba tša diteng gore maikemišetšo goba tebanyo ya gagwe e tle e bonagale. Yona tebanyo goba maikemišetšo ao ke seo se bitšwago moko wa ditaba.

Groenewald (1991: 22) ge a gatelela bohlokwa bja thulaganyo gotee le mošomo wa dielemente tša yona o re:

Ditaba ka moka tša sengwalwa di rulaganywa go ya ka maikemišetšo a mongwadi. Ke go re ditaba di fiwa mošomo ka go di lebantšha le moko wa ditaba. Taba ye e bolela gore baanegwa, ditiragalo, nako le felo di fiwa mošomo mo letlalong le la bobedi la sengwalo.

Masola, Forster le Serudu ba fapana le Groenewald le Mojalefa ka ge boMasola ba sa bolele selo ka moko wa ditaba ge ba hlaloša thulaganyo, mola boGroenewald ba gatelela bohlokwa bja moko wa ditaba mo go

thulaganyo.

- **Moko wa ditaba**

Serudu (1989: 33) ge a hlaloša moko wa ditaba o re ke kgwekgwe goba tabakgolo ya padi goba papadi yeo e tšweleditšwego ka boripana. Mojalefa (1995: 27) o nepiša kgopolo ye ka go re:

Moko wa ditaba ke ge mongwadi a hlaloša kgopolo goba tebelelo ya gagwe... ka gona moko wa ditaba ke maikemišetšo goba thuto yeo mongwadi a ratago go e lemoša mmadi ge a tlo ngwala sengwalo. Ka fao moko wa ditaba ke motheo wa sengwalo sa mongwadi ofe kapa ofe. Ka fao go lemogwa ka moo moko wa ditaba o lego bohlokwa ka gona.

- **Bohlokwa bja moko wa ditaba**

Groenewald (1993:4) o re moko wa ditaba o bohlokwa ka ge o tlemaganya ditaba tša thulaganyo gore di be kgopana ebile gape o swaraganya dithekniki tša thulaganyo gore di lebane.

Ge go akaretšwa thulaganyo go ka thwe, thulaganyo ke ge mongwadi a hlopha ditaba tšeo a di kwelego goba a di bonego ka tatelano (lenaneo) ye e itšego. A ka dira bjalo ka go ngwala goba go bolela; gomme gantši o dira bjalo ge a tla be a nyaka go kgala se sengwe bophelong goba a rata go tšweletša ntlha ye nngwe yeo a bonago batho ba sa e ele hloko bophelong.

1.4.3 Mongwalelo

Mongwalelo ke letlalo la boraro la sengwalo. Nyakišišong ye mongwalelo o tla hlalošwa ka boripana fela, ka gobane o se o lebane le papalego. Bohlokwa bja go o hlaloša bo lebane le gore ke karolo ya sebopego sa

sengwalo.

Ge a hlaloša kgopolo ye ya mongwalelo, Serudu (1989: 33) o re ke mokgwa wo mongwadi a tšweletšago dikgopolo tša gagwe ka gona. O dira bjalo ka go kgetha mantšu le go a beakanya ka mafoko a a tanyago mmadi, a a nago le mošito.

Strunk (1959: 53) yena o hlaloša mongwalelo ka go re:

Style is an increment in writing. By style we do not mean the sound his words made on paper. Every writer by the way he uses the language that reveals something of his spirit, his habits, his capacities and his bias.

Strunk (1959: 53) o gatelela gore mongwadi yo mongwe le yo mongwe o šomiša polelo go tšweletša maikutlo. Mohlala (1994: 26) le Lekganyane (1997: 14) ba gatelela seo Strunk a se boletšego ka go re tirišo ya polelo e tšweletša maikutlo le ge e le khuduego. Kerkhoff (1962: 16) o bolela ge mongwalelo o na le dielemente tšeo di bopago polelo. Polelo yeo e dirišwa le go kgokagantšhwa ke moko wa ditaba. Yona taba yeo e bewa pele ga mmadi gore a e lemoge ge a bala.

Seo se hlalošwago mo ke gore ge go sekasekwa mongwalelo go swanetše go hlokomelwa tirišo ya polelo ge e tšweletša maikutlo le khuduego.

Gona le phapano magareng ga tlhalošo ya diteng, thulaganyo le mongwalelo go ya ka fao boStrachan le Groenewald ba bolelago ka gona. Phapano yeo e lebane le sererwa, moko wa ditaba le atmosfere. BoGroenewald ba gatelela gore ge go tsinkelwa diteng go swanetše gwa hlokomelwa sererwa. Ka lehlakoreng le lengwe ge go sekasekwa thulaganyo, moko wa ditaba o kgatha karolo ya bohlokwa. Godimo ga fao, ge go nyakišišwa letlalo la mongwalelo atmosfere e bohlokwa. Ke yona phapano ye kgolo ye e lego gona ya go lebane le tlhalošo ya

sebopego sa sengwalwa (naratholotši) magareng ga boGroenewald le Strachan. Bjalo ka ge sererwa, moko wa ditaba le atmosfere e le dielemente tše bohlokwa tša nyakišišo ye, tshekatsheko e yo šala morago taetšonyakišišo ye e hlalošwago ke boGroenewald.

1.5 TSHEPEDIŠO YA DITABA

Mo kgaolong ya mathomo go lekodišitšwe bohlokwa bja Nkadimeng bjalo ka mongwadi wa dingwalo (diterama) tša Sepedi. Go tloga fao go nyakišišitšwe maikemišetšo a basekaseki bao ba šetšego ba fetlekile *Ntshuthelele*. Morago ga moo go boletšwe ka mokgwa wa nyakišišo, e lego go hlaloša le go hlatholla. Taetšonyakišišo e kgonthišišitšwe ge e lebane le naratholotši. Naratholotši e hlaloša gore sengwalo se na le matlalo a mararo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo.

Kgaolong ya bobedi go yo hlalošwa papalego ya terama go ya ka tsela ye:

- Kgopolo ya papalego ya terama
- Kakaretšo ya ditiragalo tša diteng tša *Ntshuthelele* (1985)
- Mapheko a papalego

Malebana le mapheko a papalego ao, go yo tsinkelwa mapheko a mabedi fela a a lebaganego le papalego, e lego thulaganyo le nako ya go diragatša terama.

Mo kgaolong ya boraro go yo tšwetšwa pele ka go hlaloša mapheko a mangwe gape a a lebanego le papalego, e lego tikologo, paledišano, tšhomišo ya ditaetšosefala le polelonoši.

Kgaolong ya bone go tlo akaretšwa dikgaolo ka moka tša lengwalonyakišišo le, ke go re, go tloga go kgaolo ya pele go fihla ka ya boraro.

KGAOLO YA BOBEDI

2.1 PAPALEGO YA TERAMA

2.1.1 Matseno

Mo kgaolong ye, papalego ya terama e ya go hlalošwa ka tsela ye:

- Kgopolo ya papalego ya terama
- Kakaretšo ya ditiragalo tša diteng tša *Ntshuthelele*.
- Mapheko a papalego
- Thulaganyo
- Nako ya go diragatša terama

2.1.2 Kgopolo ya papalego ya terama

Maikemišetšo a nyakišišo ye ga se go hlaloša kgopolo ye terama, ka gobane e šetše e hlalošitšwe peleng ke borateori ba bangwe. Karolo ya terama ye e yago go hlalošwa ka botlalo ke papalego, ka ge papalego e le karolo ya terama. Le ge go le bjalo, go bohlokwa go akaretša ka boripana se terama e lego sona.

Gray (1994: 94) o hlaloša terama ka go re ke mohutangwalo wa teatere woo maikemišetšo e lego go diragatšwa sefaleng.

Cuddon (1991:251) le Serudu (1989:46) ba oketša kgopolo ye ya terama ka go re ke mohutangwalo wa teatere moo babapadi ba kgathago tema ya baanegwa, ba phethagatša ditiro tše di laeditšwego le go diriša poledišano ye e ngwadilwego.

Ge Yelland (1983: 48) a tiiša tše di bolelwago ke borateori ba ka godimo, o no re terama ke sengwalwa seo ka gare ga sona go nago le dipolelišano tseo di ka bapalwago sefaleng. Ge a tšwela pele o re dipolelišano tseo di

ka tšweletšwa gabotse ge di ka bapalwa ke baanegwa mo sefaleng goba mo sengwalong sa go balwa. O tiiša ka go re terama e ka ngwalelwa go tloša bodutu.

Burgess le ba bangwe (1986: 13) bona ba no re terama ke dikgopolo tša ditiragalo tša bophelo, tšeo di bapalwago ke baanegwa bao ba hlahlilwego gabotse ebile ba na le maikemišetšo.

Groenewald (1995: 2) le Mojalefa (2000: 42) ba arola terama ka dikarolo tše pedi tše kgolo, ka gore ba re terama e na le mahlakore a mabedi, e lego la kanegelo le la tiragatšo (ka gobane e a bapalwa). Terama ke sehlangwa sa mongwadi le motšweletši le ge e le gore go na le diterama tša go balwa fela.

Bjale mahlakore ao a mabedi a yo lekolwa gore modiro wa mongwadi le wa motšweletši o tle o lemogege gabonolo. Le ge mediro ya batho ba babedi bao (mongwadi le motšweletši), e lego go ngwala le go tšweletša terama, e fapana, eupša ba na le maikemišetšo a go swana, e lego go diragatša tše di ngwadilwego. Ka go realo, mmadi o napile o fetoga mmogedi. Bjale ge, mmogedi ke motho yo bohlokwahlokwa, ka gobane mongwadi le motšweletši le babapadi ba tiragatšo ba ralokela yena mošomo woo wa bokgabo. Gore mmogedi a ipshine ka go bogela tiragatšo yeo e diragatšwago, mongwadi le motšweletši ba swanetše go hlokomela go re:

- Tiragatšo e se ke ya tšea nako ya go feta diiri tše pedi goba tše tharo, ka gobane e tlo lapiša mmogedi.
- Sefala ke lefelo la go pitlagana ka go realo, le loketše ditaba tše di lebanego le bogolo bja lona fela.

Bjale go tlo hlalošwa modiro wa mongwadi le wa motšweletši ka botlalo gore go tle go lemogwe se tiragatšo e lego sona. Setlogong, modiro wa mongwadi wa terama le wa kanegelo, le ge e ka ba sona sereto, o swana

tlwa! Ke go re, go swanetše go ba diteng tše di tlogo rulaganywa ka mokgwa wa go ngwalwa. Ge fela mongwadi wa terama a thoma go hlokomela nako yeo tiragatšo e tloga e tšea ge e ralokwa, go akaretšwa le lephoko leo e lego bogolo bja sefala, modiro wa gagwe o thoma go fapana kudu le wa mongwadi wa kanegelo goba sona sereto. Phapano yeo e na le mahlakore a mabedi, e lego:

- La go kgetha le go rulaganya ditaba, le
- La go laetša motšweletši le baraloki tiragalo ya ditaba tša terama (tiragatšo) le tikologo (nako le lefelo) yeo e lebanego le ditiragalo tšeo, ka gobane tiragatšo ga se poledišano fela.

Conradie (1968: 3) ge a tlaleletša kgopolo ya boGroenewald (1995: 2) o tlišetša gore terama e lebane le sengwalo seo se ngwalelwago go bapalwa sefaleng fela. O gatelela gape gore sengwalo sa tiragatšo ga sa swanela go ngwalelwa fela go bapalwa ke baraloki, eupša se swanetše se bogelwe ke babogedi. Ge a tšwela pele o re terama e ka hlathollwa gabotse ke baraloki, motšweletši le molaolasefala.

Lennard le ba bangwe (2002: 9) ba no re mošomo wa mongwadi wa terama le wa sereto le kanegelo o a swana, ka gore go swanetše go ba le diteng tše di tlogo rulaganywa tša ngwalwa. Ge mongwadi wa terama a thoma go hlokomela nako yeo tiragatšo e tloga e tšea, gotee le lephelo leo e lego bogolo bja sefala, mošomo wa gagwe o fapana kudu le wa mongwadi wa terama go rulaganya ditaba gomme a di ngwalwa, go tloga moo mošomo wo mogolo wa mafelelo ke wa motšweletši, e lego wa go diragatša ditaba.

Dawson (1970: 2) o re terama ya tiragatšo ke terama ye babapadi ba ba kgonago go tšweletša ditiragalo mo sefaleng. Ge tiragatšo e sa bapalwe mo sefaleng, go tloga go le molaleng gore ga ya hlamega ka tshwanelo go tloga le mathomong. Go ka thwe, terama ya mohuta woo e na le ditšhitišo tšeo di dirago gore e se bapalege. Tiragatšo ga ya swanela go ba ye telele.

Nako le lefelo ke tšona dielemente tše bohlokwa tša papalego. Baanegwa goba baraloki ba tiragatšo ba bohlokwa ka ge ba kgona go phethagatša ditiro le polelo ka bokgwari.

Gunner (1994: 12) o akaretša ka go re thuto ya papalego ke thuto yeo gantši e nepišago tshekatsheko ye e lebanego le sengwalo sa go bapalwa empa sengwalo seo e no ba mašaledi a ditiragalo.

Serudu (1989: 38) le Shai (2004: 20) ba no re thuto yeo e šupa gore ge papadi e ngwadilwe gabotse e swanetše go hloka dilo tšeo di ka e šitišago go bapalwa sefaleng. Ka fao, papalego ke kokwane ye bohlokwa ya terama. Le ge go le bjalo mehleng ya lehono papalego ga e sa le tšhitišo ye kgolo mo papading ka ge go na le ditlabelo tše ntši tša sebjale tše di dirišwago mo go nago le mathata a papalego.

Corrigan (1981: 99) yena o nepiša gore papalego e amana le dintlha tše pedi tše kgolo, e lego kamano magareng ga baraloki le babogedi. Gape o bolela gore go na le kamano magareng ga baanegwa ba tiragalo moo moanegwa yo mongwe le yo mongwe a tšweletšago polelo ka mokgwa wa gagwe.

Ge a tšwetša pele ntlha ye ya kamano magareng ga baraloki le babogedi, o re go swanetše go be le kwano magareng ga bona ka gore baraloki ba tla be ba ipopetše lefase la bona la boikgopolelo, gomme seo se tla dira gore ditiragalo le mantšu di be le mohola.

Papalego e na le dielemente tše bohlokwa, e lego nako, lefelo, madulo le baraloki. Kamano ya dielemente tše tša ka godimo e swanetše go bonagala le mathomong, ka nepo ya gore babogedi ba tle ba kgone go kwešiša ditiragalo gabotse, ge di bapalwa sefaleng.

Helbo le ba bangwe (1987: 152) bona ba re papalego e na le mahlakore a mararo, e lego sekgoba, didirišwa tša sefala le moraloki.

- **Sekgoba**

Sekgoba se arogantšwe ka dikarolo tše pedi, e lego sekgoba sa babogedi le sekgoba sa bobapalelo. Go gatelelwa gore sekgoba sa bobapalelo ke elemente ye bohlokwa kudu ka ge ditiragalo di swanetše go diragatšwa fao.

- **Didirišwa tša sefala**

Elemente ye le yona e bohlokwa ka gobane ge e ka hlokega tiragatšo e ka se diragatšwe gabotse. Go bohlokwa kudu gore didirišwa tšeo di tlogo šomišwa di be gona mo sefaleng. Go gatelelwa gore mediro ya didirišwa mo sefaleng ke yeo e swanetšego go šomišwa ke babapadi ka nako ya tiragalo. Mohlala, galase e ka dirišwa go nwa meetse ka yona.

- **Moraloki**

Moraloki o bohlokwa ka ge e le yena a phethagatšago ditiragalo tša tiragatšo. Ntle le yena tiragatšo e ka se diragatšwe. O swanetše go šomiša lentšu, polelo, segalo, bjalobjalo gore babogedi ba kgone go mo kwa ge ba le madulong a bona. Modiro wa moraloki ke go bapala, bolela le go diragatša seo se ngwadilwego ke mongwadi.

- **Papalego**

Keuris le ba bangwe (1997: 5) bona ba gatelela gore papalo ke tshwantšho ya baanegwa, ditiragalo, nako, tikologo – lefase le le feleletšego la boikgopolelo – mo sefaleng, ke go re, pele ga babogedi. Kgopolo ye bohlokwa tlhalošong ye, ke tshwantšho. Tshwantšho ya se sengwe le se sengwe e bolela go diragala mo nakong le tikologong ya lebjale, ke go re, gonabjale, gona mo, bjalobjalo. Go ra gore ditiragalo di diragalo mo pele ga babogedi – ba kgona go bona le go kwa tšohle. Ka ge moanegwa wa boikgopolelo a sa kgone go tšwelela mo sefaleng, o

swanetše go emelwa ke moemedi yo a tšwelelago legatong la gagwe. Moraloki ke yena moemedi ka sebele wa moanegwa wa boikgopolelo; o dira 'se nkego' ke yena moanegwa yoo wa boikgopolelo. Ka kgonthe dilo tšohle tšeo di tswelago sefaleng, di tšwelela legatong la dilo tša boikgopolelo tšeo di ukangwago tiragatsong.

Moilola (1984:14-15) yena o no re papalego e ka dirišwa ka nako e tee gomme go lebeletšwe mantšu, ditlamorago tša lešata, mmimo ponagalo ya sefahlego, mosepelo mo sefaleng, mabone, dihlopa, meriti, dibopego le mebala ya diaparo ka moka, di ka no ba di re botša se sengwe.

Mohlala (1997: 11) le Pavis (2003: 148) bona ba nepiša gore dintlha tše lefelo le nako ke tšeo di sepelelanago le papalego. Ge ba tšwela pele ba re ka papalego go šupša kgonagalo ya gore tiragatšo yeo e ngwadilwego e ka diragatšwa sefaleng.

Tše di gatelelwago ke baraloki ba, malebana le papalego, ke gore terama ge e lebanywa le papalego, ge mongwadi wa yona a ka se hlokomele gabotse, go ka ba le mapheko goba ditšhitišo tše di ka senyago thulaganyo ya mohuta woo wa sengwalo.

2.1.3 KAKARETŠO YA DITIRAGALO TŠA DITENG TŠA NTŠHUTHELELE (1985)

Mo go *Ntšhuthethelele*, molwantšhwa e lego Mashokudu, o na le bana le mosadi yo a bitšwago Pebetse yoo e lego molwantšhi. Mashokudu ke motho wa maemo mo setšhabeng ka lebaka la ntlo ya gagwe ya mabaibai, disofa gammogo le mogala. Mashokudu ke motho wa go rutega yo a phelago a bala kuranta le kgatišobaka.

Le ge lapa la Mashokudu le Pebetse e le la go hlomphega, la seriti, go bonala nke go fela go eba le diphapano. Diphapano tšeo di bonagala gabotse ge go fihla Selemagae (mohlohloletši), yo a hlohleletšago thulano magareng ga bona. Go itaetša di sa tloga fase gore Selemagae o

tšea lehlakore la Mashokudu le go leka go nyenyefatša Pebetse. Go tloga go le molaleleng gore maikemišetšo a Selemagae ke go thopa pelo ya Mashokudu, gomme Pebetse le yena o lemoga taba yeo. Se se dira gore Pebetse a tukele Selemagae bogale.

Ge Mashokudu le Pebetse ba etetše Selemagae, Mashokudu o reta Selemagae a sa fetše, mola Pebetse a hloname. Mashokudu o tšwela pele le go kweša Pebetse bohloko ge a reta dijo tša Selemagae. O re, 're tšhaba wena ngwanana wa atla tše botse, lethabo le monkgo o bose wa dijo tše, ka moka di tšwa pelong ya gago, pelo ye botse, pelo ya borutho ya lerato le le se nago tekanyo'. Mashokudu o ntšhitše mokgwa, o gana go boela gae. O namile o ngala gae, o dula le motlabo wa gagwe Selemagae. Selemagae o botša Pebetse gore yena ga se a mema monna wa gagwe go tla go yena eupša ke Mashokudu yo a itlišitšego go yena ka lebaka la go ba le mahlo a matelele. Le mohla a etela lapa la gagwe, Mashokudu o ya a lle bogale bja tau ya tswetše. O botša Pebetse serokaphatla gore yena le bana ba gagwe ba rerile go mo šulafatša.

Mashokudu o lemoga gore taba ya gagwe ya go lahla lapa ke phošho yeo e ka dirago gore badimo ba mo emele ka maoto. Le ge go le bjalo, ga a na maatla a go boela lapeng la gagwe, ka lebaka la khuetšo le kgatelelo yeo Selemagae a nago le yona godimo ga gagwe. Ka tlhohleletšo ya Selemagae, Mashokudu o phetha go ntšha Pebetse le bana ba gagwe ka lapeng gore ba mo šuthelele. Selemagae yo a bego a iphediša ka go rekiša bjala, ebile a dula ka mokutwaneng wa go se tsebalege, o be a kganyoga go dula lapeng la Mashokudu la mabaibai, fao a ka iketlago a ba a naba maoto le ge e le go šupa ka menwana seo a se ratago. Selemagae o thuša Mashokudu go ntšha Pebetse ka gae gore a mo šuthelele. Morero wa bona o a atlega gomme Selemagae o tsena lapeng la Mashokudu.

Mashokudu le Selemagae ga ba tšea nako ye telele ge ba dula mmogo pele mathata a rotoga. Mafelelong Selemagae o phetha ka go bolaya Mashokudu gore a mo šuthelele. Go ya ka Selemagae, Mashokudu o hwela lebaka la gore o itirela boithatelo, le gona o na le mathaithai. Ka

morago ga go ja dijo tšeo di tšhetšwego mpholo, Mashokudu o hlatša dijo tšeo. Go ya ka polelo ya gagwe, go itaetša eke o a lemoga gore o paletše lehu. Le ge go le bjalo, o dumela go nwa bjala bjo le bjona Selemagae a bo tšhetšego mpholo gomme o a hwa.

Mashokudu ga a hwetše sebaka sa go swarelana le mosadi wa gagwe le bana ba gagwe. Ge a ehwa, Mashokudu o hwa lapa la gagwe le thoto di le ka diatleng le taolong ya Selemagae. Pebetse o feleletša a ehwa ka pelo bohloko ge a bona setopo sa monna wa gagwe, Mashokudu. Le yena Pebetse, o hwa go sa ka gwa ba le tshwarelano magareng ga gagwe le Selemagae.

Sepeke ke morwa wa Pebetse le Mashokudu. Ka morago ga lehu la batswadi ba gagwe o ile a baka ntlo yabo le Selemagae yoo a bego a mo gana ka yona. Taba ye e ile ya felela maphodiseng. Maphodisa a nyakile bohlatse bja gore Selemagae o be a nyalane le Mashokudu, eupša a bo hloka. Mafelelong, ya ba go re Sepeke o fiwa ntlo yabo, ya ba ge Selemagae a mo šutheletše.

Gape motho a ka re terama ye e lebantšwe le boitshwaro bjo bo tšwelego tseleng bja Mashokudu.

2.1.4 Mapheko a papalego

2.1.4.1 Matseno

Ge go yo tsinkelwa mapheko a a lebanego le papalego ya tiragatšo, go yo lekolwa ditaba tšeo, go ya ka lenaneo le le latelago:

- ❑ Thulaganyo
- ❑ Nako ya go diragatša terama
- ❑ Tikologo
- ❑ Poledišano
- ❑ Tšhomišo ya ditaetšosefala
- ❑ Polelonoši

2.1.4.2 Thulaganyo

Maikemišetšo a nyakišišo ye ga se go hlaloša thulaganyo ka botlalo, ka gobane e šetše e sekasekilwe ke borateoti ba peleng, ka tsela yeo kgopolo ye, mo nyakišišong ye, e ya go hlalošwa go thuša fela go tšweletša thulaganyo ge e le tšhitišo mo terameng ya Nkadimeng. Le ge go le bjalo, go bohlokwa go akaretša tlhalošo ye ka boripana.

Forster (1927: 27) o hlaloša gore thulaganyo ke peakanyo ya ditiragalo tša sengwalo. Masola (1993: 79) o tšwetša pele kgopolo ye ka go re thulaganyo e tšweletšwa ka thulano ya sengwalo. Ka go realo, thulano ke sebetša se bohlokwa mo thulaganyong ya ditaba/ditiragalo tša sengwalo.

Cohen (1973: 18) o nepiša gore thulano e lebane le dinthulwane tše pedi tše di kopanago ka maatla a magolo mo sengwalong. Go fa mohlala, thulano yeo a e bolelago e ka swantšhwa le maphoto a dinoka tše pedi ge a gahlana, a itiana ka maatla, morago a šwalalana. Marggraff (1994: 21) o gatelela seo Cohen a se bolelago ka go re maatla ao a lebane le botse le bobo. Serudu (1989: 48–9) yena o hlaloša maatla ao (a botse le bobo) ka go a lebanya le baanegwa, ke go re a diragalela baanegwa, ke go re, thulano e ka ba gare ga baanegwa ba babedi goba dihlopha tša baanegwa. Ka lehlakoreng le lengwe Mojalefa (1995: 16) o tšwetša pele kgopolo yeo ya Serudu ka gore thulano e ka ba gona magareng ga moanegwa le tikologo ya gagwe goba gare ga moanegwa ka boyena. Ke ka fao go thwego, moanegwa o na le pelopedi. Seo se bolela gore thulano e na le mehuta ye mebedi yeo Serudu (1992: 49) a e fapantšhago ka go re ke thulano ya ka gare le thulano ya ka ntle.

Serudu (1992: 49) o hlaloša gore thulano ya ka gare ke thulano yeo moanegwa a lwago le dikgopolo tša gagwe mabapi le taba tsoko goba tikologo ya gagwe.

Mogale (1991: 66) o gatelela gore thulano ya ka gare ke thulano yeo e diregago ka monaganong wa moanegwathwadi, e lego molwantšhwa. Mo

molwantšhwa o lebanwa ke kgetho, tsela di pedi, o swanetše a kgethe yeo e mo loketšego. Thulano ye e ka alwa ka tsela ye: Molwantšhwa o bona tsela ya therešo yeo e ka hlolago toka bophelong, godimo ga moo o a tseba gore go kgetha tsela ye go tla mmabišetša bophelo goba go tla mo fa khutšo. Tsebo ye ke yona e dirago gore go lekolwe ditsela tše dingwe. Ya bobedi tsela ke ya go dira bobee, bjoo bontši bja batho ba bo dirago, ka yona o tla rutha le bona bodibeng bja bobee, bophelo bja ba bose, fela a se be le khutšo moyeng. Molwantšhwa, ka ge e le mogale, phegelelo ya gagwe ke go fihla tokeng. Bose bja tiragatšo bo letše ditirong le dikgopolong tša molwantšhwa tharollong ya thulano ye.

Serudu (1992: 49) o hlaloša gore thulano ya ka ntle e šupa phapano ya pepeneneng gare ga baanegwa mo pading, papading, goba kanegelongkopana. E ka ba go gebelana ka matswele, go rogana goba go hlabana ka marumo.

Mogale (1991: 66) o tswetša pele kgopolo yeo, ka go re mohuta wo wa thulano ke woo e lego gore dienywa tša yona, e lego go kgorometšana, le go bethana, di ka bonwago ka mahlo. Thulano ye e ka ba magareng ga batho ba babedi bao ba thulanago ka dikgopolo le diphišagelo. Gape thulano ye e ka ba gona magareng ga motho le tikologo yeo a ikhwetšago go yona, bjalo ka mohuta wa pušo yeo e gatelelago. Thulano ye ya ka ntle gape e ka tšwelela magareng ga ditumelo goba ditšo tša go fapana.

Conradie (1968: 7) yena o gatelela gore thulano e lebane le mothopo wa tiro wo e lego kgwekgwe ya ditaba. Se bohlokwa ka thulano ke go hlohleletša mmadi go balela pele. Phišegelo yeo ya go balela pele ke ona maatlakgogedi.

Groenewald (1991: 23) le Mojalefa (1995: 22) bona ba hlatholla maatlakgogedi ka go re ke phišegelo ya mmadi ya go balela sengwalo pele. Ka go realo, mongwadi o diriša kgopolo ye go gapeletša mmadi go lemoga molaetša wa gagwe.

Abrams (1988: 140) o tšweletša ponagalo ye nngwe gape ya maatlakgogedi ka go re kgogedi e ba le maatla ge mmadi a šetše a itswalantše le moanegwa yoo a dirago go loka, ka gore ge a tlaišwa, mmadi ga a rate.

Groenewald (1993: 16) o akaretša ditaba tše ka gore maatlakgogedi a na le mahlakore a mabedi. La mathomo le lebane le tše mmadi a di tsebago (di lebane le sererwa le diteng); la bobedi le lebane le tše mmadi a sa di tsebego (di lebane le moka wa ditaba le thulaganyo). Ka fao, se se šupa gore ge mmadi a bala sengwalo go fihla mo se felelago gona, ke ka lebaka la go rata go tseba tše a bego a sa di tsebe.

Go ka rungwa ka go re thulaganyo ke karolo ye bohlokwa ya sengwalo yeo e lebanego le peakanyo ya ditiragalo. Mongwadi o diriša thulano mo thulaganyong ya sengwalo sa gagwe gore mmadi a be le phišegelo ya go balela pele. Ka tsela yeo ke gona ge mongwadi a tšweletša tebelelo ya gagwe ya bophelo ye e swanetšego go lemogwa ke mmadi.

Gantši thulaganyo ya ditiragatšo tša radio, le ge e le tša go gašwa thelebišeneng (tša go bogelwa) ga e na mafokodi/mathata ka gobane e kgotsofatša batheeletši/babogedi ba diterama tše. Ge e le thulaganyo ya diterama tša dingwalo tša go diragatšwa sefaleng e na le mathata goba bofokodi, ka gobane ga e kgotsofatše babogedi/banyakišiši. Mathata a magolo a lebane le maatlakgogedi. Ge go ka balwa diterama tša Sepedi tša go swana le Modjadji (1957) ya Franz go rotoga bofokodi bjoo bja go lebana le maatlakgogedi. Ke go re, terama yeo ga e na kgogedi le gatee.

Ka lehlakoreng le lengwe ge go balwa terama ga Nkadimeng, *Ntšhuthethelele* (1985), go tšwelela bofokodi bjo bongwe gape, bja go fapana gannyane le bjoo bja Franz, e lego bja gore thulano ga e tšweletše maatlakgogedi ka tshwanelo ka lebaka la thulaganyo ya ditaba. Taba yeo (ya terama ya Nkadimeng) e tlo hlalošwa ka botlalo.

2.1.5 Thulaganyo ya *Ntshuthelele*

2.1.5.1. Matseno

Ge terama ye ya Nkadimeng, ye ya *Ntshuthelele* e balwa ka tsenelelo, go lemogwa gore e na le dithulaganyo tše pedi. Ge go balwa go tloga letlakaleng la 1 go fihla letlakaleng la 91, go lemogwa thulaganyo ya mathomo. Mola ka lehlakoreng le lengwe, go tloga letlakaleng la 91 go fihla letlakaleng la 101, go lemogwa thulaganyo ya bobedi.

2.1.5.2 Thulaganyo ye kgolo

Peck le Coyle (1984: 89) ba hlatholla kgopolo ye ya thulaganyo ye kgolo ka gore e theilwe godimo ga moanegwathwadi, e lego molwantšhwa yoo semelo sa gagwe se swanetšego go hlalošwa ka botlalo. Ditiragalo tše di lebanego le thulaganyokgolo di na le boahlano bjoo bo akaretšago mathomo le mafelelo a tšona. Taba ye e bolela gore bogolo bja ditiragatšo tša thulaganyokgolo bo theilwe godimo ga baanegwathwadi le ditiragalo tše kgolo. Thulaganyo e theilwe godimo ga dikokwane tše nne, e lego kalotaba, tšwetšopele, sehloa le tlemollahuto tše di beakantšwego ka dithulano tše di rilego.

Ge go balwa thulaganyo ye kgolo mo tiragatšong ya *Ntshuthelele*, go lemogwa gore yona e thoma letlakaleng la 1 go fihla go letlakaleng la 91 bjalo ka ge go boletšwe ka godimo. Tiragatšo ye e theilwe godimo ga baanegwathwadi. Mojalefa (2000: 27) o re baanegwathwadi ba thulaganyo ke (a) molwantšhwa, (b) molwantšhi, le (c) mohlohleletši.

Beckson le Ganz (1995: 217) le Lekganyane (2002: 25) ba hlaloša molwantšhwa ka go re ke mogale ('hero') wa kanegelo goba tiragatšo. Ke yena yoo a rwelego mathata. Ditiragalo ka moka di lebišitšwe go yena. Dinakong tše dingwe o šitwa go fihlelela dinepo tša gagwe ka baka la mafokodi. Nicoll (1931: 103) o tiiša dikgopolo tša borateori bao ka go re molwantšhwa ke moanegwa yoo a ka lwantšhetšwago ditiro tša go loka

goba tša go se loke tšeo a di dirago. Ka go realo, molwantšhwa ka mehla ga se motho wa go loka. Mo terameng ya *Ntšhuthethelele*, moanegwa yoo ke Mashokudu ka gobane bogolo bja ditiragalo tša ditaba ($\pm 55\%$) bo theilwe godimo ga gagwe.

Ge Barton (1975: 79) le Kgruger (1991: 127) ba hlaloša kgopolo ye ya molwantšhi ba re ke mohlodi wa mathata, bohloko le matshwenyego ke gore ba re ke moanegwa yoo a lwantšhago molwantšhwa. Baldick (1990: 10-11) o ka re o thulana le tše di boletswago ke Barton le Kruger, ka gobane o gatelela gore molwantšhi ga se moanegwa yo mobe fela, ka gobane a ka emela le seswantšho sa go loka, ka gobane o re molwantšhi e ka ba moanegwa yo mobe goba wa go loka. Mo go *Ntšhuthethelele* moanegwa yoo ke Pebetse ka gobane bogolo bja ditiragalo tša ditaba ($\pm 50\%$) bo theilwe godimo ga gagwe. Pebetse o emela seswantšho sa go loka, ka gobane o thulana le mekgwa ye mebe ya Mashokudu monna wa gagwe, e lego ya go thuba lapa la bona.

Serudu (1989: 32) o nepiša kgopolo ye ya bohlohleletši ka go e lebanya le gore mohlohleletši ke moanegwa yo a butšwetšago mollo gare ga molwantšhwa le molwantšhi. O lebelela mo phefo e tšwago pele a ka kgatha tema. Wa gabo ke wa ka godimo. Ke ka fao, Pearson (1976: 20) le Maila (1997: 77) ba rego mohlohleletši ke moanegwa yo a gakatšago mphereferere goba dikgohlano tše di lego magareng ga molwantšhwa le molwantšhi. Mohlohleletši wa *Ntšhuthethelele* ke Selemagae (lerato la Selemagae) ka lebaka la go hlohleletša go thuba/hlatha lapa la Mashokudu le Pebetse ka go ratana le Mashokudu.

2.1.5.3. Thulaganyo ye nnyane

Ge go balwa tiragatšo ya *Ntšhuthethelele* go lemogwa gore, go tloga letlakaleng la 91 go fihla ka letlakaleng la 101 go rotoga thulaganyo ye nnyane ya terama ye go ya ka fao go boletšwego peleng.

Abrams (1988: 226) o re thulaganyo ye nnyane ke kanegelo ya bobedi yeo e feleletšego ya go kgahliša ka boyona, gomme ya hlagišwa ka gare ga terama. Peck le Coyle (1984: 89) ba tšwetša pele kgopolo yeo ka go re modiro wa yona (thulaganyo ye nnyane) ke go godiša ponego ya teramakgolo ebile e phagamiša go feta go fokotša maemo a terama. Holman (1973: 516) o gatelela gore thulaganyo ye nnyane gantši e tšweletšwa bjalo ka thekniki go bonagatša thuto yeo mongwadi a ratago go e abelana le mmadi. Thulaganyo ye nnyane le yona e na le baanegwathwadi ba yona, e lego molwantšhwa (Selemagae), molwantšhi (Sepeke) le mohlohleletši (Ntlo)

Selemagae ke molwantšhwa ka gobane bogolo bja ditiragalo tša teramanyana ye nnyane, bo theilwe godimo ga gagwe. O sa ikemišeditše go amoga morwa wa Mashokudu le Pebetse ntlo ya gabo. Ka go realo o dira go se loke, ke ka fao mmadi a sa gweranego le yena.

Sepeke o kgatha tema ya bolwantšhi ka gobane o lwantšha mediro ye mebe (go tšeelwa thoto yabo) ya Selemagae. Ka lehlakoreng le lengwe mohlohleletši o ka tsela ya seka. Lebaka (1999: 99) o re seka ke selo, go realo ntlo e kgatha tema ya moanegwa yo a emelago go hlohleletša go se kwane ga Selemagae le Sepeke.

2.1.6. Kakaretšo

Bofokodi bja thulaganyo ya *Ntšhuthethele* bo tšweletšwa ke ge mongwadi (Nkadimeng) a ngwadile ka dithulaganyo tše pedi, e lego thulaganyo ye kgolo le thulaganyo ye nnyane ka gare ga terama e tee. Bothata ke gore mongwadi o šomišitše thulaganyo ye nnyane ka ntle le maikemišetšo a a lebanego le thekniki ya mohuta wo. Go bolaya baanegwathwadi, e lego Mashokudu le Pebetse pele tiragatšo e fela, le go fetolafetola baanegwa ke bofokodi ka gobane terama ye ga e na maatlakgogedi ka gore mmadi/mmogedi a ka se kgone go itswalanya le baanegwa ba bangwe. Mongwadi o sa šitilwe ke go tšweletša baanegwa mo mathomong a lenaneo la babapadi, ka go realo, se se laetša bofokodi ka gobane o fa

motšweletši bothata bja go tsošana le baraloki bao ba tla phethagatšago maemo a go swana le boMashokudu, Pebetse, Selemagae, Sepeke, bjalobjalo. Thulaganyo ye bjalo ga e na maatla ka gore e lebane le mafokodi. Go rulaganya ditiragalo ka tsela ya go thulanya baanegwathwadi ba ba fapafapanego go fokotša maatla a kgogedi/phišegelo, ka gobane mmadi o ba le kgakanego ya baanegwa ba mmakgonthe mo terameng ya Nkadimeng.

2.1.7 Nako ya go Diragatša Terama

Groenewald (1995: 40) le Mojalefa (2000: 54) ba re botelele bja tiragatšo ke bjo bohlokwa kudu, ka gobane babogedi ba ka lapišwa ke ge go tšewa nako ye telele.

Conradie (1981: 4) o tiiša gore botelele bja terama bo bohlokwa kudu, ka gobane babogedi ba ka lapišwa ke go bogela, ka ge go tšewa nako ye telele go bogetšwe. Ge e le tiragatšo ya bošego gantši e thoma ka iri ya 8, e fela ka ya 10–11. Bjale diiri tšeo tše 2–3 ga se tša go bapala fela, go sa na le sekgoba goba nakwanyana yeo babogedi ba dumelelwago go tšwela ntle moo ba kgaotšago ga nnyane ka go bogela.

Dipapadi tše dingwe, gagolo ge e le tše telele, di kgaoletšwa gabedi, ka gobane babogedi ba swanetše go bogela ditaba ba iketlile. Ge go ka hlokomelwa ditaba tšeo ka moka, nako ya go bapala e ka tšea diiri tše pedi le ge e le tše 2 le seripa fela.

Spalding (1985: 1) yena o no re papadi ge e le ye telele, motšweletši o gapeletšega go e fokotša. Ge a e fokotša, thulaganyo ya ditaba le yona e tlo fetoga, gomme se sa dira gore le baanegwa ba bangwe ba tlo hloka tema yeo ba e bapalago/kgathago. Go tšwetša pele ntlha yeo, o re go tla ba boima kudu go tsoša bahu mabitleng, pono ya dinaledi, setimela se kitima gomme se lauma kgabo ya mollo, ngwedi o tsena ka marung, bjalobjalo. O re dintlha tša mohuta wo di ka se diragatšwe mo sefaleng.

Gantši nako ya go diragatša terama ke ya bošego. Nako yeo, e tšea diiri tše e ka bago tše pedi go iša go tše tharo. Ge go bolelwa ka bošego mo nyakišišong ye, go nepišwa ge bošego bo thongwa ka iri ya seswai (20h00) go fihla ka iri ya lesome (22h00) le ge e ka ba, mohlomongwe go iša go iri ya lesometee (23h00). Ke yona nako ye go ka thwego e lebane le go bapalwa ga tiragatšo. Ka go realo, go thwe, diiri tšeo tše 2–3 ga se tša go diragatšwa goba gona go bapala fela, ka ge go se na le sekgoba le ge e ka ba yona nakonyana yeo babogedi ba dumelelwago go tšwela ntle moo ba ka ikhutšago goba ba etela moo go rekišwago dino le ge e ka ba dijo tše bofefe, ke go re, fao babogedi ba ka itišago gona.

Ge e le diterama tše dingwe tšeo e lego tše telele kudu, di na le go kgaoletšwa makga a mabedi, ka lebaka la gore babogedi ba tlamega go bogela ditiragalo tšeo ka botlalo. Bjale ge, ge go hlokomelwa ditaba tšeo ka moka, go ka thwe, nako ya go bapala e ka tšea diiri tše pedi, le ge e ka ba diiri tše pedi le seripa fela.

Ge go ka tšea malebiša a diterama tša Sekgowa tša mohuta wo, ge di šetše di gatišitšwe, ga di na le matlakala a makalo. Mohlala šo: ya *Anna Christie* (1928) ya O’Neil e na le matlakala a 78, mola ya *Die Heks* (1961) ya C.L Leipoldt yona e na le matlakala a 39, yeo ge e balwa e ka tšeago iri le kotara. Ka lehlakoreng le lengwe William Shakespeare yena o ngwadile tiragatšo ya go bitšwa *Julius Ceaser* (1907) ya go ba le matlakala a 56. Go iša pele Shakespeare o ngwadile terama ye nngwe ya go bitšwa *Hamlet* (1931) yeo yona e nago le matlakala a 84. Ditemana tše pedi tšeo tša Shakespeare di ka tšea diiri tše pedi ge di balwa.

Ge e le ditiragatšo tša go ngwalwa tša Sepedi go swana le *Tšhukudu* (1958) ya E.K.K. Matlala yona e rulagantšwe ka matlakala a 232. Bjale ge e balwa ka boiketlo e ka tšea diiri tše mmalwanyana, ke go re, tša go feta tšeo tša boShakespeare. Terama ye e na le ditema tše tlhano. Tema ye nngwe le ye nngwe e na le ditemana tša yona. Ye nngwe terama gape ya

E.K.K. Matlala, *Tšhaka I* (1976) e na le matlakala a 127, mola *Tšhaka III* yona e na le matlakala a 215, gomme ye yona e na le ditaetšosefala di se kae. Ka go realo, go lemogwa gore go diragatšwa ga tšona go ka tšea nako ye telele ge di bapetšwa le go balwa ga tšona.

Ntšhuthethelele (1985) ya Nkadimeng yona e na le matlakala a 101. Terama ye yona e na le ditema tše tlhano, gomme tema ya pele le ya bobedi di na le ditemana tše tshela, ge e le tema ya boraro, ya bone le ya bohlanano tšona di na le ditemana tše tlhano. Ge e balwa ka boiketlo e ka tšea diiri tše tharo le go feta. Ge e balelwa godimo gore mantšu a kwagale gabotse e ka tšea diiri tše mmalwa. Ge papadi yeo e bapalwa sefaleng, go sa tlo ba sekgoba se tee goba tše pedi gore babogedi ba tšwele ntle. Ka yona tsela yeo, seširo se tla ba gona makga a e ka bago a masomepedišupa eupša yona (terama yeo) e tlo tšea diiri tša go feta tše 2-3 ge e diragatšwa.

Go ka akaretšwa ka gore diterama tša go gašwa di lebane le nako ye e beilwego ya go theeletšwa/bogelwa mo radiong/thelebišeneng. Gantši diterama tšeo di tšea metsotso ye lesometlhano ge di diragatšwa e le ditshwantšhetšodikgao. Ge e le ditshwantšhetšo, gona di tšea metsotso ya ka fase ga ye masometharo ge di theeditšwe mo radiong. Go lemogwa gore, ka lehlakoreng le lengwe, ge e le diterama tša go balwa, bjalo ka *Ntšhuthethelele* di tšea diiri tše pedi go iša go tše tharo goba go feta, taba yeo ke lepheko go mmogedi ka ge tsebe le mahlo e ka no lapa mo tseleng ge a sa re o ipshina ka go bogela babapadi moo sefaleng.

2.1.8. KAKARETŠO

Kgaolong ye, kgopolo ye terama e hlalošitšwe ka boripana, gomme karolo yeo e tsitsinketšwego ka botlalo ke papalego, ka gobane papalego e le karolo ya terama. Ka morago ga fao, go akareditšwe ditiragalo tša

diteng tša *Ntshuthelele*. Go tloga moo go hlalošitšwe mapheko a mabedi a a lebanego le papalego ya tiragatšo, e lego thulaganyo le nako ya go diragatša terama. Mo lephekong le la thulaganyo, go filwe dipharologantšho tša yona, e lego thulaganyo ye kgolo le thulaganyo ye nnyane. Go tšwetšwe pele go hlaloša gore bogolo bja ditiragalo tša thulaganyokgolo bo theilwe godimo ga baanegwathwadi, e lego molwantšhwa, molwantšhi le mohlohleletši. Malebana le ditiragalo tša baanegwathwadi, go gateletšwe gore go na le mahlakore a mabedi, e lego lehlakore la go loka le lehlakore la go se loke. Mabapi le thulaganyo ye nnyane, go hlalošitšwe ge e le kanegelo ya bobedi yeo e feleletšego gomme ya tšweletšwa ka gare ga terama. Go iša pele, go hlalošitšwe gore bogolo bja ditiragalo tša thulaganyo ye nnyane bo theilwe godimo ga baanegwathwadi, e lego molwantšhwa, molwantšhi le mohlohleletši. Mo ditiragalong tša thulaganyo ye nnyane go sa gateletšwe mahlakore a mabedi, e lego lehlakore la go loka le lehlakore la go se loke. Mabapi le kakaretšo go bontšhitšwe bofokodi bja Nkadimeng ka ge a ngwadile ka dithulaganyo tše pedi, e lego thulaganyo ye kgolo le thulaganyo ye nnyane ka gare ga terama e tee. Go rumilwe ka gore thulaganyo ye bjalo ga e na maatla ka gore e lebane le mafokodi.

Malebana le lepheko la bobedi e lego la nako ya go diragatša terama, go gateletšwe gore tiragatšo ge e ngwaletšwe go diragatšwa, e swanetše go tšea sebaka sa iri go iša go diiri tše 2 le seripa fela. Go tloga fao go laeditšwe gape le mehuta ya diterama tša Sepedi tšeo di tšeago nako ye telele kudu ge di balwa goba go diragatšwa sefaleng. Go hlalošitšwe gore *Ntshuthelele* (1985) ya Nkadimeng yona e na le matlakala a 101 ao le ona a bopago lepheko le lengwe.

Go rumilwe ka go laetša gore diterama tša go balwa, bjalo ka *Ntshuthelele* di tšea diiri tše 3, taba yeo e ka ba lepheko go mmogedi ka ge tsebe e ka

no lapa mo tseleng ge a sa re o ipshina ka go bogela babapadi moo sefaleng.

KGAOLO YA BORARO

3.1 MATSENO

Maikemišetšo a kgaolo ye ke go tšwela pele ka go hlaloša mapheko a mangwe gape a a lebanego le papalego, e lego:

- Tikologo,
- Poledišano,
- Tšhomišo ya ditaetšosefala le
- Polelonoši.

3.1.1. Mapheko a mangwe a papalego

3.1.1.1. Tikologo

Serudu (1989: 49) le Potter (1967: 27) ba re tikologo e lebane le dinako gotee le mafelo ao ditiragalo tša sengwalo sefe goba sefe di phethagalago go tšona. Ge ba tšwela pele ba re tikologo e na le makalana a go fapana. Beckson le Ganz (1989: 255) ba re go ka ba le tikologo ya popego ya lefelo (*'physical setting'*) bjalo ka dithokgwa, dithaba le meedi.

Phala (1999: 23) o re go na le tikologo ya leago le dipolitiki moo mongwadi a tšweletšago merero ya diphapano gare ga merafe goba dintwa tša kgaphamadi. Abrams (1981: 192) o re tikologo ye nngwe e ama merero ya leago le setšo (*'socio-cultural'*) moo mongwadi a tšweletšago dikgopolo tša go fapana mabapi le tša setšo, ditlwaelo le ditumelo tša setšhaba tsoko. Tikologo ya mafelelo ke yeo Groenewald (1993: 21) a rego ke ya leago le histori (*'socio-historical'*). Mo go laetša lebaka leo ditiragalo di diregago ka lona, e ka ba mehleng yeno goba mehleng ya kgale. O re mo papading, tikologo e ka šupa le ditlabelo tšeo di dirišwago sefaleng.

Ka go realo, go bohlokwa go hlaloša nako le felo bjalo ka dikarolo tša tikologo.

3.1.2.1 Nako

Strachan (1988: 5) yena o no re go na le mehuta ye mebedi ya dinako, e lego ya naratholotši le ya histori. Majalefa (1993: 64) o thekga polelo yeo ya Strachan ka go bolela ge nako e le lebaka leo ditiragalo di diregago go lona ka go latelana go tloga nakong ya go feta, go fihla nakong ya bjale, go tsenelela nakong ye e tlogo.

Groenewald (1993: 9) o oketša taba yeo ka go re go na le nako ye e itšego, bjalo ka mosegare, bošego, marega, selemo, bjalobjalo. Gabotse go ka hlaolwa mehuta ye meraro ya dinako e lego:

- nako ya lebaka/tiragalo/naratholotši
- nako ya histori
- nako ye e itšego

- **Nako ya lebaka/tiragalo/naratholotši**

Mojalefa (1995: 67) o hlaloša mohuta wo wa nako ka go re:

Ye nako yona... e na le mathomo le ona mafelelo;
bjalo ka iri, letšatši, beke, kgwedi, ngwaga,
bjalobjalo. Ge motho a re iri, o tseba gore e thoma
ka motsotso ofe go fihlela ka motsotso ofe, taba
yeo e šoma go swana le go kgwedi, ngwaga,
bjalobjalo.

- **Nako ya histori**

Nako ya histori yona e lebane le mabaka a a lego mo bophelong bja motho, ke go re, mabaka ao a sepelago le motho ge a le gare a phela. Go ka ba lebaka/nako ya dintwa, ya letšhogo, mokhora, goba mathata a go welwa ke tlala. Mohlala wo mobotse ke wa tlala ya mohlopi.

- **Nako ye e itšego**

Ye ke nako yeo go sa tsebjego gabotse gore e thoma kae, ya felela kae. Mojalefa (1995: 66) ge a hlatholla mohuta wo wa nako o re:

Ge motho a bolela ka nako ye e itšego, o bolela ka nako ya go se be le mathomo le mafelelo. Nako yeo ya go hloka mathomo le mafelelo ke ya go swana le bošego, mosegare, marega, selemo, bjalobjalo.

Fa go lemogwa go hloka kelego ga dinako ka moka tšeo di bolelwago ka godimo. Go fa mohlala, ge motho a re marega, ga go tsebjego gore a thoma ka letšatši lefe gomme a tlo felela go lefe, ka go realo, nako ye bjalo ga e elege.

3.1.1.3 Felo

Marggraff (1994: 64) ge a hlaloša felo o re ke moo ditiragalo di diregago gona gomme di phetagatšwa ke baanengwa/baraloki.

Groenewald (1993:10) o nepiša kgopolo ye ka go tiiša le ka mehlala ka go bolela ge felo e le moo tiragalo e diregago gona bjalo ka motse wo o itšego, naga, ka meetseng, bjalobjalo.

Mo Marggraff (1994) gotee le Groenewald (1993), ba bolela ka mafelo ao a ka bonwago. Le ge go le bjalo, go na le mafelo ao a ka bonwago ka leihlo la moya, ke go re ao a ka naganwago fela, go swana le legodimong,

'diheleng', 'parateising', bjaloobjalo. Mafelo a mararo a, ge a hlalošwa, yo mongwe le yo mongwe o no ikagela diswantšho tša ona mogopolong, ka ge a sa bonwe ka mahlo a nama. Ka go realo, go lemogwa gore elemente ya felo ge e lebane le diteng, e na le dikarolwana tše pedi, e lego mafelo ao a bonwago le ao a naganwago.

3.1.2 Nako bjalo ka ntlha yeo e šitišago papalego

BoKeuris (1997: 8) ba re tikologo e arotšwe ka dikarolo tše pedi, e lego nako le sekgoba.

Mongwadi o swanetše go hlokomela gore nako e ka ba tšhitišo ye kgolo papalong ye nngwe le ye nngwe ya terama. Papalo ya terama ka tlwaelo e tšea lebaka la gare ga iri le iri tše pedi go ya ka fao go šetšwe go ukamilwe ka gona ka godimo. Lebaka le ke la tirišo, ka gobane babogedi ba ka se dule nako ye telele go fetiša tekanyo ba bogetše papalo ya terama ba sa tenege. Ka fao mongwadi wa terama o swanetše go dula a etše hloko gore a se ke a lelefatša papadi yeo a e ngwalago ge nepo e le gore e bapalwe sefaleng. Botelele bja terama bo ama mahlakore a mangwe a yona, bjalo ka:

- Palo ya baanegwa, le
- Peakanyo ya ditiragalo.

Ka ge terama e le ye kopana, mongwadi wa terama o šitega go tšweletša dimelo tša baanegwa le ditiragalo ka botlalo. Tšhitišo ya nako e bonagala gagolo sebopegong sa terama, ke go re, ka moo ditiragalo di beakantšwego ka gona. Mongwadi wa terama ga a swanela go phetha fela bontši le botelele bja ditiragalo tšeo a nyakago go di swantšha, ka gobane o swanetše le go kgetha mokgwa wo ditiragalo tšeo di tlilego go latelana ka wona.

Ge go hlokomelwa nako bjalo ka lepheko mo terameng ya Nkadimeng, ke go re, go na le mo a atlegilego le mo a sego a atlega gona.

- **Mo a atlegilego**

(Mashokudu o ntšha diaparo ka moka tša mosadi wa gagwe, o di phara ntle **a kgathotše mahlong**) (letl. 53). Ka **go kgathola mahlong**, Nkadimeng o gatelela go se loke ga Mashokudu kudu ge go šupša sebopego sa ponagalo ya gagwe. Sekapolelo se sa **go kgathola mahlong** se tloga se utolla semelo sa Mashokudu gabotse gore ke motho wa bofokodi, ka gobane o gapeletšwa ke motlabo wa gagwe Selemagae go raka mosadi wa gagwe Pebetse le bana ka ngwakong.

- **Mo a sego a atlega**

Mo terameng ya Nkadimeng katlego e pitimetšwa ke mabošaedi. Ge go lebelelwa terama ya Nkadimeng go na le bofokodi bja nako ya mengwaga kudu ge go tsitsinkelwa baanegwa ba go swana le Selemagae le Sepeke.

Mo go thulaganyo ye kgolo, Selemagae o tšweletšwa bjalo ka moanegwa yo mengwaga ya gagwe e lego ya magareng, mola ka go thulaganyo ye nnyane a hlagišwa bjalo ka motho/moanegwa yo a tšofetšego. Ka thulaganyong ye kgolo go lemogwa gore Sepeke ke ngwana efela ka go thulaganyo ye nnyane o fetoga lesogana.

Go lemogwa gore Nkadimeng o fetolafetola baanegwa ba gagwe ka lebaka la gore ge go lebeletšwe dithulaganyo tše pedi tše go na le boSelemagae ba babedi, e lego Selemagae wa mengwaga ya magareng le Selemagae wa mokgekolo. Ka lehlakoreng le lengwe, le go Sepeke go bjalo ka gobane go tšweletšwa boSepeke ba babedi, e lego Sepeke wa ngwana le Sepeke wa lesogana.

Ka go realo, go ka se kgonagale gore Selemagae le Sepeke ba tšweletšwe mo sefaleng ka diboepo tše pedi tša go fapana, e lego sebopego sa Selemagae ge e le moanegwa wa mengwagaa ya magareng, ka morago ga nako ye e itšego a tšea sebopego sa mokgekolo. Sepeke le yena o tšwelela ka diboepo tše pedi, e lego sa ngwana gomme ka moragonyana a fetoga lesogana.

Taba ye ya go fetolafetola baanegwa ke lepheko ka gobane yo mongwe le yo mongwe magareng ga Selemagae le Sepeke ba kgatha tema ya baanegwa ba babedi ka nako e tee mo sefaleng, gape le gore Nkadimeng o hloka bokgafetšakgafetšo mo tiragatsong ye ya *Ntšuthelele*.

- **Sekgoba bjalo ka ntlha yeo e šitišago papalego**

BoKeuris (1997: 9) ba re ditiragalo di gapeletšega go tšweletšwa sekgobeng sa sebele. Sefala se sengwe le se sengwe (le ge e ka ba se segolo) ke sekgoba seo se segetšwego mellwane. Mongwadi wa papadi o swanetše go lemoga gore ditiragalo tša boikgopolelo tša terama di ile go tšweletšwa ka gare ga mellwane yeo. Ka ge go sa kgonege go tšweletša sekgoba se segolo (go swana le motsesetoropo) sefaleng se sennyane ka moo go kgodišago, go dirišwa mekgwa ya go fapafapana ya go gopotša babogedi ba terama tikologo ye e itšego. Mekgwa ye mebedi yeo e fela e dirišwa ka thekniki ya go bonega le ya medumo.

David Self (1981: 11) le McAuley (1999: 36) ba tiiša gore teatere ke lefelo leo le agilwego ka dikarolokarolwana tša diphapoši gomme maikemišetšo e le go ba le sekgoba sa babogedi moo ba ka dulago, le go kgona go bona goba go kwa ntle le tšhitišo. Go tšwela pele ba re sekgoba sa baraloki se bohlokwa kudu ka gore ke moo ba swanetšego go bapalela gona. Mafelong a mangwe go ba boima kudu go hwetša teatere ya sekgoba sa bogolo bja go lekana babogedi le baraloki gammogo le diphapoši tša go fetolwa ga baraloki, go rekiša dijo tša mehutahuta le phapoši ya ka fao motšweletši a bolokelago didirišwa tša gagwe. Bobedi

bja borateori ba, ba gatelela gore ka ntle le sekgoba papadi e ka se diragatšwe.

Mo tiragatšong ye ya *Ntshuthelele*, Nkadimeng o tšweleditše go epa lebitla le leeto. Malebana le taba ye ya go epa lebitla la Mashokudu le Pebetse gape le taba ya leeto le letelele la sefatanaga sa maphodisa, di ka se diragatšwe mo sefaleng. Ka go realo, go epa lebitla le leeto ke mehlala ya mapheko a sekgoba, ka gobane se lebane le bogolo bja naga, e sego sefala.

Mabapi le kakaretšo go bontšhitšwe bofokodi bja Nkadimeng ge a ngwadile ka dithulaganyo tše pedi, e lego thulaganyo ye kgolo le thulaganyo ye nnyane ka gare ga terama e tee. Go rumilwe ka gore thulaganyo ye bjalo ga e na maatla, ka gore e lebane le mafokodi.

Lepheko la bobedi, e lego la nako ya go diragatša terama, go gateletšwe gore tiragatšo ge e ngwaletšwe go diragatšwa, e swanetše go tšea sebaka sa iri go iša go diiri tše 2 le seripa fela. Ka morago ga fao, go tšweleditšwe mehuta ya diterama tša Sekgowa tšeo di šetšego di gatišitšwe, tšeo di sego tša segelwa mellwane ya nako. Go tloga fao, go sa laeditšwe gape le mehuta ye mengwe ya diterama tša Sepedi tšeo di tšeago nako ye telele kudu ge di balwa goba go diragatšwa sefaleng. Go rumilwe ka go laetša ka fao nako ya go diragatša terama e ka bago lepheko ka gona mo terameng ya *Ntshuthelele*.

Ge go hlokomelwa tikologo ya tiragatšo ya sengwalo sa go swana le terama ya Nkadimeng, *Ntshuthelele*, go lemogwa gore bothata bjo bogolo bo lebane le bja papalego. Lebaka le legolo leo le hlolago mathata ao, ke taba yeo e amanago le ya lefelo la go pitlagana goba la go lekanyetšwa leo le hlokago bobeele. Bjale ge, ge go bolelwa ka diterama tša go ngwalwa gona go tlo itemogelwa mapheko a mantši ao a hlolago pitlaganyo ka lebaka la gore ditlabakelo ka moka di ka se kgonege go ka tšweletšwa sefaleng.

Go sa gatelelwa gape gore tikologo ya terama ya go diragatšwa ke radio/thelebišene ga e na mathata goba bjona bofokodi ka lebaka la gore e se na le pitlaganyo, ka gore tikologo e tšweletšwa ke medumo le mašata ao a swanetšego. Mohlala, ge e le bošego go tlo kwagala medumo ya bošego: ditsentsere le dikhunkhwane tša bošego le ge e le medumo ye mengwe ya dinonyana le dibata tša bošego, bjalobjalo.

Go tlo lemogwa gore tikologo e swanetše go lemogwa ka ditsebe eupša e sego ka mahlo. Godimo ga moo bošego bo tlo tšweletšwa ke poledišano ge moanegwa/mmmapadi a bolela ka ga leswiswi, ngwedi goba dinaledi. Ka go realo, ditsebe le boikgopolelo di bopa tikologo go feta ka lebaka la go hloka pitlagano ya mohuta woo, gona bangwadi ba tlo kgotsofatša babogedi go feta mahlo. Ka tsela yeo, bagaši ba diterama tša radio ba ipopela mafelo a maleba, ao a kgotsofatšago motheeletši ge terama ya radio e diragatšwa.

Ge e le tikologo ya terama ya go ngwalwa, ya sefala, bjalo ka *Ntšhuthethelele* e tšwelela ka mekgwa ya go fapana, ka ge go yona go šomišwa dilo tša go dirwa sefaleng, e lego mathata fela. Mathata ao a magolo ke a ge go tšweletšwa tikologo ya tlhago (dithaba, meedi, dinoka, diphoofolo, megobe, mawatle, bjalobjalo). Ka ge di sa kgonagale sefaleng di hlola pitlaganyo ka lebaka la gore di sa kgonagale go hlagišwa sefaleng. Ona mathata/bofokodi ao a tšwelela mo diterameng tša Sepedi.

3.1.2.1 Poledišano

Tennyson (1967: 33-34) le Mohlala (1997: 11) ba hlatholla poledišano ka go re ke sebetša se bohlokwa seo mongwalaterama a se šomišago go tšweletša dikgopolo tša ditiragalo sefaleng. BoKeuris (1997: 69) bona ba no re poledišano ke ge moanegwa a boledišana le ba bangwe kudu ka mantšu a a tshwago.

Grobler le ba bangwe (1985: 116-117) le Serudu le ba bangwe (1980: 162) ba hlaloša poledišano gore ke setlabelo se bohlokwa kudu mo go

tšweletšweng ga tiragatšo, e sego diganetši tša yona, e lego setu le polelonoši.

Baker (1997: 15) o re setu le polelonoši ke ditlabelo tše bohlokwa tša go thuša poledišanong. Turco (1999: 60-61) le Holman (1936: 156) ba tiiša gore poledišano ke ge baanegwa ba babedi goba go feta fao ba boledišana ka seo se ngwadilwego sengwalong.

Kgobe le ba bangwe (1992: 40) ba re poledišano e swanetše go tšweletša seo se hlagilego pele ga poledišano ye e itšego, mme e be e thuše go laetša seo se tlogo diragala ka morago.

Groenewald (1995: 41) o hlatholla gore gabotse poledišano e na le modiro wo mogolo kudu, e lego wa go tlaleletša, gore babogedi ba tle ba kwešiše tše ba di bonago le tše ba di kwago. Grobler le ba bangwe (1985: 117) ba tiiša gore modiro wa poledišano ke go utolla dimelo tša baanegwa, e tšweletša tatelano ya ditiro, gomme gape e ka bolelwa sefaleng ke babapadi.

Mojalefa (2000: 55) o re modiro woo o na le mahlakore a a itšego, ao gantši a bitšwago mediro ya poledišano. Ona ke:

- Go šitlela ditiro tša baanegwa,
- Go hlaloša semelo sa moanegwa yo mongwe le yo mongwe, le
- Go hlaloša tikologo.

Ge a oketša tše, Tennyson (1967: 33-34) o re poledišano ya sefala e bopilwe ka mahlakore a mabedi, e lego lehlakore le le lebanego le moanegwa/moraloki ge a diragatša modiro sefaleng, le lehlakore le le lebanego le maemo goba tlhago ya moanegwa. Poledišano e swanetše gore e amane thwii le moanegwa yo a e bolelago, gomme ka go realo, e tla kgona go goroša molaetša/ thuto ditsebeng tša babogedi.

Mo tiragatšong ye ya *Ntšhuthethelele*, baanegwa ba bolela nako ye telele. Dipolelo tša mohuta woo, ka tlwaelo di šomišwa mafelong a go swana le kgorong ya mošate le kgorong ya tsheko, ge go sekwa melato, ka gobane moo mmonamolato goba molli, o tla be a gapeletšega go hlaloša seo se lego ka mafahleng a gagwe malebana le maemo a ditaba ka botlalo.

Go yo tsopolwa mehlala e se kae ka mo go *Ntšhuthethelele*. Nkadimeng o re:

MASHOKUDU: A lena basadi Modimo o le bopile ka letsopa la mohuta ofe ka gore le o swana o ka re ke lena mafahla? O ka re sa lena mo bophelong ke go belaela le go ipona bošwana le moo bo sego ntshe. Ga le tsebe gore mathata a lefase a aparala diphedi ka moka tša lefase, e sego lena le nnoši? [letl. 14].

le

SELEMAGAE: (*Ka boikgantšho*) A ntšhuthethelele. Mashokudu e bile lepheko le legolo go nna. Ke be ke sa kgone go phela bophelo bjo bobotse ka lebaka la gagwe, nna motho wa batho, ngwana wa go begwa ge a tlile lefaseng. Ka ge bjale a ntšhuthetheletše, aowa, ke tlo ipshina ka bophelo lefisa, ka nyakalala, ka dira ka go rata seo ke nyakago go se phetha, go se na le motho yo a mpotšišago le go mpotša dinonwane tša ditšiebadimo. Ke alafile, lepheko le ka se hlwe le eba ntshe le ka mohla o tee, le ntshofatša pelo ya ka [letl. 74].

Mo mehlaleng ye ya ka godimo, go lemogwa gore poledišano ya Mashokudu le Selemagae ke yeo e ka šomišwago mafelong a go swana le kgorong ya mošate le kgorong ya tsheko, ge go sekwa melato ka gobane

polelo (poledišano) ya bona ke ye telele kudu, gomme e ka robotša babadi/babogedi. Ka go realo, poledišano ye telele ya go swana le ye ya Mashokudu le Selemagae ke lepheko, ka gobane mo bophelong bjo re bo phelago batho ge ba boledišana ba tsenatsenana ganong goba mohlomongwe seboledi se sengwe se ka šikinya hlogo go laetša kwešišo ge se boledišana le se sengwe bjalo. Ge go rungwa ka nako le sekgoba go ka thwe, malebana le botelele bja tiragatšo, ke go re, nako yeo tiragatšo e swanetšego go e tšea, le gona go na le mathata.

Ditiragalo tša sefala di diragatšwa ka lebaka la go lekana diiri tše pedi le seripa fela. Bjale ge go lekodišišwa nako ya tiragalo ya *Ntšhuthethelele*, go hwetšwa gore e ka tšea diiri tše tharo le go feta ge e balwa. Gona fao go napile go lemogwa gore Nkadimeng o fetile mollwane wa nako yeo e beetšwego go diragatšwa ga tiragatšo.

Bjale go yo lekolwa polelo (poledišano) bjalo ka ponagalo ya go fapantšha diterama tša go diragatšwa le tša go ngwalwa ge e le lepheko. Ka go realo, ge go hlokomelwa botelele bja polelo, go lemogwa gore bo tšweletšwa gabotse mo diterameng tša go balwa ge go bapetšwa le tšeo tša sefala, ka gobane babadi ba kgona go boledišana goba gona go boledišwa ka morago ge go se na kwešišo ye e rilego ya mantšu goba polelo yeo e diragatšwago ke mongwadi ka lebaka la gore lefoko/polelo leo e le letelele.

Ge e le polelo ya go diragatšwa, babogedi (batheeletši ge e le radio) ga ba na nako ya go boledišwa goba gona go boledišana le babapadi go tšeo ba di bapetšego, ka lebaka la gore ba ka se kgone go boetša tiragalo yeo morago go swana le mo radiong. Ke ka lebaka leo poledišano e sego ya go ba le mafoko a go raragana a matelele. Ke go re, ke polelo ye kopana ye bonolo.

Mojalefa (2000: 56) o re malebana le poledišano (polelo) go lemogwa gore e (poledišano) na le mohola/modiro wo mogolo, e lego wa go tlaleletša goba babogedi ba kwešiše tše ba di bogetšego (bonago) le tšeo

ba di kwago. Ka go dira bjalo modiro woo o mogolo wo o na le mahlokore ao a itšego, ao gantši, a bitšwago mediro ya poledišano, ao ka boripana go ka thwego, ke (a) go gatelela ditiro tša baanegwa (b) go hlaloša semelo sa moanegwa yo mongwe le yo mongwe le (c) go hlatholla tikologo. Ka fao polelo (poledišano) e swanetše go nepiša ditaba tšeo thwii. Dintlha tšeo di tlo hlalošwa gabotse ge go lekolwa polelo ya Nkadimeng mo go *Ntšuthelele*.

Mo go yo lekolwa tšhomišo ya ditaetšosefala mo diterameng tša go ngwalwa tša be tša diragatšwa sefaleng. Ge e le diterama tša go ngwalwa tša go diragatšwa sefaleng go tlo dirišwa mahlo, go bona le ditsebe go kwa, seo baraloki ba se dirago.

Ka ge go šetše go boletšwe gore ge e le tiragatšo ya radio, batheeletši ba tlo kwa ka mantšu a baraloki ba bangwe gore mmapadi ke motho yo mobjang: wa mokgalabje/mokgekolo goba motho yo mofsa. Taba yeo e kwewa ka lentšu. Fela ge e le diterama tša go diragatšwa sefaleng babogedi ba tlo bogela gotee le go kwa tšeo ba di bogelago gammogo le tšeo ba di dirago mo sefaleng. Malebana le mehuta ye ya ditiragatšo go tlo hlokomelwa popegoonagalo. Mo go ditaetšosefala go hlalošwa kudu ka botlalo dipopegoonagalo tša moanegwa/moraloki. Gantši tebelelo ya moanegwa e nyalelana le semelo sa gagwe. Gantši, mo diterameng tša metlae go fela go hwetšwa baanegwa ba ba hlophelwago magorong a a itšego go ya ka popego ya mmele, bjalo ka baratani ba bafsa/kgale, bjalobjalo.

Mo ditlhalošong tše di nyalanego le popego ya mmele go lemogwa ditlhalošo tša go amana le tebelelokakaretšo ya moanegwa, bjalo ka diaparo, kefa, sutu, roko, bjalobjalo go akaretšwa le ditlabela tša go swana le dithunya, dipalamenwana, bjalobjalo.

Mo go terama ya go diragatšwa sefaleng, go na le dilo tšeo di tlogo fa mmogedi tshedimošo ya mahlo ka ga moraloki, malebana le mošomo, bogolo, maemo a gagwe setšhabeng. Popegoonagalo e swanetše go

tšweletšwa ka gare ga ditaetšosefela mo mathomong a terama, ge mongwadi a thoma go laetša ponagalo ya baraloki la mathomo. Ke go re, ke mo matlakaleng a mathomo moo go laelwago seo motšweletši wa terama a swanetšego go se dira malebana le baraloki ba yona le ka mo mongwadi a nyakago gore baraloki ba lemogwe ka gona ka go terama yeo.

3.1.2.2 Tšhomišo ya ditaetšosefala

Cuddon (1977: 915) o re ditaetšosefala ke dikgakollothuto tšeo di tšweletšwago sengwalong sa tiragatšo go laetša sebopego sa moanegwa ka boyena le mekgwa ya gagwe, mokgwa wa go bolela, mosepelo wa moanegwa, ditaba ka botlalo tše di amago lefelo le sebopego. Serudu (1989: 43) o hlatholla ditaetšosefala ka go re ke dikgakollo tšeo di ngwalwago sengwalong sa papadi go laetša tšwelelo, goba go tsena, go tšwa ga mmapadi.

Grossman (1993: 577) o re ditaetšosefala di ka kgethologanywa ka mehuta ye mebedi, e lego ka go ngwalwa ka moseka (*'italics'*) ka mašakaneng, le tša go se ngwalwe ka moseka eupša tša tsenywa ka gare ga ditsebjana.

BoKeuris (1997: 77) ba re mohola wo mogolo wa ditaetšosefala ke go sedimošetša mmadi. Mojalefa (2000: 48) o akaretša taba yeo ka go re mmadi yena a ka hlatholla tshedimošetšo ye ka mekgwa ye mebedi, e lego:

- Bjalo ka tsebišo ka ga lefase la boikgopolelo, le
- Bjalo ka tsebišo ka ga mokgwa woo lefase le le ka kgonthišišwago tiragatšong ya terama.

Mo lengwalonyakišišong le, go tlo hlokomelwa tshedimošo ka ga lefase la boikgopolelo ka lebaka la gore tshedimošo ye e tlišwago ke ditaetšosefala gantši ke ya mahlo (pono) le ditsebe (kwagalo) ka tlhago.

3.1.2.3 Tshedimošo ya mahlo (pono)

Mojalefa (2000: 49) o re tshedimošo ya mahlo yeo e ka hlagišwago ka ga moanegwa mo go ditaetšosefala, ke ye e amago popegoPONAGALO.

- **PopegoPONAGALO**

Phala (1999: 85) o hlatholla gore tlhalošo ya dipopegoPONAGALO tša moanegwa e ka fiwa ka botlalo mo go ditaetšosefala. Tebelelego ya moanegwa gantši e sepelelana le dintlha tše bohlokwa tša semelo sa gagwe. Diterameng tša metlae. (ke go re dikhomedi), gantši go hwetšwa baanegwa ba hlophelwa magorong go ya ka popego ya mmele, bjalo ka baratiwa ba bafsa ba go lebelelega, mohlankedi yo mokoto (-twana), bjalobjalo. Gantši ditlhalošong tše di amago popego ya mmele go hwetšwa le ditlhalošo ka ga tebelelegokakaretšo ya moanegwa. Papalego ya terama, dilo tšeo di tla fa babogedi tshedimošo ya mahlo ka ga moanegwa mabapi le mošomo, bogolo maemo setšhabeng le tše dingwe tša gagwe.

Mo tiragatšong ya *Ntšhuthethelele*, mongwadi (Nkadimeng) ga se a kgone go ka tšweletša baanegwa, mengwaga, dimelo, le dibopego tša baanegwa ba gagwe bjalobjalo. Moanegwa wa go swana le Segwagwa, ga se a tšweletšwe mo lenaneong la mathomo la babapadi. Mengwaga ya baanegwa ka moka ga bona ga ya tšweletšwa lenaneong la babapadi. Godimo ga moo, dimelo ga tša ngwalwa/tšweletšwa lenaneong la babapadi efela tšona di hwetšwa ka gare ga diteng tša sengwalwa.

Go lemogwa gore go se tšwelele ga baanegwa, mengwaga, dimelo, le dibopego tša baanegwa ke lepheko ka gobane motšweletši o tla swara bothata bja go tsomana le baraloki bao ba ka phethagatšago ditiro tša

baanegwa ba go swana le Mashokudu, Pebetse, Selemagae, Sepeke, bjalobjalo.

- **Kakaretšo**

Ka kakaretšo bangwadi ba ditereama tša Sepedi bjalo ka Nkadimeng, ba na le bofokodi bja mohuta wo. Ga ba laetše dika tšeo tša popegoPONAGALO ge ba thoma go ngwala ditiragatšo tša bona. E ka ba ka go tema (matseno) ya pele moo go tšwelelago baanegwa, mengwaga, dimelo, digopego tša baanegwa. Nkadimeng o tšweleditše dimelo tša baanegwa ba bangwe eupša a tlogela tša ba bangwe mo gare le mafelelong a terama. Ka go realo, taba ye bjalo ke bošaedi.

3.1.2.4 Polelonoši

Mohlala (1997: 12) o hlaloša polelonoši ka go re ke ge moanegwa a bolela a nnoši. Cohen (1973: 196), Serudu (1989:41) le boKeuris (1997: 13) bona ba tiiša seo se bolelwago ke Mohlala ka go re polelonoši ke polelo ye teletšana yeo go yona moanegwa a ntšhago maikutlo a a lego pelong ya gagwe, a hlaboša lentšu pele ga babogedi mo sefaleng.

Groenewald (1995: 44) yena o re gabotse polelonoši e hlaloša semelo sa mmoledi yoo. Mmoledi ga a sa bolela le moanegwa yo mongwe, gabotse o bolela le mmogedi. Polelonoši e swanetše go šomišwa ka kakanyo.

Wallis (1998: 49) o re moanegwa wa mohuta woo, ga a swanela go bolela lebaka le letelele ka lebaka la gore o tla tena babogedi ka ge nepo ya papadi e se go theeletšwa eupša e le go diragatšwa. Ge moanegwa yo a bolela a nnoši, babogedi ba tlo nagana gore mohlomongwe o tšweletša dikgopolo tša gagwe e sego tša terama. Mohlala (1997: 12) yena o re gantši polelonoši e tšweletša kgakanego goba maikutlo ao a hlakahlakanego. Ntle le gore e fa batšweletši sebaka sa go lokiša sefala, polelonoši e na le maikutlo ao a hlakahlakanego. Ka mantšu a mangwe, polelonoši e na le maatlakgogedi ao a ka dirago gore terama e tšwelele

gabotse le go tsefela babogadi goba babadi. BoKeuris (1997: 13) ba re polelonoši e thuša babogedi goba babadi go tseba dikgopolo goba maikemišetšo a moanegwa yo a itšego, ka ga tšeo baanegwa ba bangwe ba sa di tsebego.

Mo dingwalong tša Sepedi go na le ditiragatšotheto (bjalo ka tša Matlala) le ditiragatšoprosa (bjalo ka tša Serudu, Bopape, Puleng, bjalobjalo). Baanegwa ba Nkadimeng mo go *Ntšuthethelele*, ba bolela polelo ye e tlwaelegilego, e sego ya metara. Polelo ye e nago le metara ke ye e phagamego kudu, gagolo e šomišwa ge e le terama ya masetlapelo. Polelo ye ga e na tempo ya lebelo, methaladi e lekana ka lebelo. Ke ka lebaka leo Groenewald (1993: 44) a gatelelago khuduego le maikutlo a therešo ya babogedi ka polelo ya mohuta woo.

Taba ye ya Nkadimeng ya baanegwa ba go šomiša polelo ye e tlwaelegilego ke lepheko ka gobane molwantšhwa (Mashokudu) o a bolawa. Ka go realo, tiragatšo ye ya *Ntšhuthethelele* e fetoga ya masetlapelo mola e le gore terama ya mohuta woo (masetlapelo) e swanetše go šomiša polelo ye e phagamego kudu, e lego polelo ye e nago le metara.

3.2 KAKARETŠO

Mo kgaolong ye, go tšwetšwe pele ka go hlaloša mapheko a mangwe a a lebanego le papalego, e lego tikologo, poledišano, tšhomišo ya ditaetšosefala le polelonoši.

Mabapi le tikologo go hlalošitšwe gore e arogantšwe ka dikarolwana tše pedi, e lego nako le lefelo gape le nako le sekgoba. Malebana le nako bjalo ka ntlha yeo e šitišago papalego go bontšhitšwe ka mo Nkadimeng a atlegilego le ka mo a sego a atlega ka gona.

- **Mo a atlegilego**

Mohala: (Mashokudu o ntšha diaparo ka moka tša mosadi wa gagwe, o di phara ntle **a kgathotše mahlo**) (letl. 53). Ka go **kgathola mahlong**, Nkadimeng o gatelela go se loke ga Mashokudu kudu ge go šupša sebopego sa ponagalo ya gagwe.

Sekapolelo se sa go kgathola mahlong se utolla semelo sa Mashokudu gore ke motho /moanegwa wa bofokodi ka gobane o fahlwa ke lerato la motlabo wa gagwe Selemagae go raka mosadi wa gagwe (Pebetse) le bana ka ngwakong.

- **Mo a sego a atlega**

Go gateletšwe ka fao Nkadimeng a fetolafelago baanegwa ba gagwe ka lebaka la gore ge go lebeletšwe dithulaganyo tše pedi tšeo a di ngwadilego, e lego thulaganyo ye kgolo le thulaganyo ye nnyane go na le boSelemagae ba babedi gomme bona ke, Selemagae wa mengwaga ya magareng le Selemagae wa mokgekolo. Ka lehlakoreng le lengwe, le go Sepeke go bjalo ka gobane go tšweleditšwe boSepeke ba babedi, e lego Sepeke wa ngwana le Sepeke wa lesogana.

Ka go realo, malebana le taba ye ya go fetolafetola baanegwa, ke lepheko ka gobane yo mongwe le yo mongwe magareng ga Selemagae le Sepeke, ba kgatha tema ya go bapala karolo ya baanegwa ba babedi ka nako e tee mo sefaleng gape le gore Nkadimeng o hloka bokgafetšakgafetšo mo terameng ya *Ntshuthelele*. Mabapi le sekgoba bjalo ka ntlha yeo e šitišago papalego go tšweleditšwe go epa lebitla le leeto mo tiragatšong ya *Ntshuthelele*. Go rumilwe ka go laetša gore go epa lebitla la Mashokudu le Pebetse gammogo le leeto le letelele la sefatanaga sa maphodisa ke mapheko ka gobane a lebane le bogolo bja naga, e sego sefala.

Malebana le poledišano go hlalošitšwe gore poledišano ya sefaleng e bopilwe ka mahlakore a mabedi, e lego lehlakore leo le lebanego le moanegwa/moraloki ge a diragatša modiro sefaleng le lehlakore le le lebanego le maemo goba tlhago ya moanegwa. Go sa hlalošitšwe gape mediro ya poledišano gomme yona ke:

- Go šitlela ditiro tša baanegwa
- Go hlaloša semelo sa moanegwa yo mongwe le yo mongwe
- Go hlaloša tikologo

Mo go terama ya *Ntšhuthethele*, go gateletšwe ka go laetša mehlala ya baanegwa bao ba bolelago nako ye telele, e lego Mashokudu le Selemagae. Go tloga fao, go bontšhitšwe ka moo poledišano ye telele ya go swana le ya Mashokudu le Selemagae e lego lepheko ka gobane mo bophelong bjo re bo phelago batho ge ba boledišana ba tsenatsenana ganong, e sego go no bolela nako ye telele o nnoši.

Mo lephekong la tšhomišo ya ditaetšosefala go hlalošitšwe ka tshedimošo ya mahlo (pono) yeo e ka hlagišwago ka ga moanegwa mo go ditaetšosefala, ke ye e amago popegoPONAGALO. Malebana le popegoPONAGALO go gateletšwe tebelelego ya moanegwa gantši e sepelelana le dintlha tše bohlokwa tša semelo sa gagwe.

Mo go *Ntšhuthethele* go bontšhitšwe ka fao Nkadimeng a sego a kgona go ka tšweletša baanegwa, mengwaga, dimelo le dibopego tša baanegwa ba gagwe bjalobjalo. Ka go realo, go se tšweletše dintlha tše tša ka godimo ke lepheko ka gobane motšweletši o tla swara bothata bja go tsomana le baraloki bao ba ka kgathago tema ka mo terameng ye ya *Ntšhuthethele*. Go akareditšwe ka gore, gantši bangwadi ba diterama tša Sepedi ba na le bofokodi bjo. Ga ba laetše dika tšeo tša popegoPONAGALO ge ba thoma go ngwala ditiragatšo tša bona.

Ka polelonoši go nepišitšwe ge moanegwa a bolela a nnoši. Go tloga fao, polelonoši e hlalošitšwe ge e le polelo ye teletšana yeo go yona moanegwa a ntšhago maikutlo a a lego pelong ya gagwe a hlaboša lentšu pele ga babogedi mo sefaleng. Go laeditšwe gape ka fao polelonoši e thušago babogedi goba babadi go tseba dikgopolo goba maikutlo a moanegwa yo a itšego, tšeo baanegwa ba bangwe ba sa di tsebego.

Go tiišitšwe ka fao baanegwa ba Nkadimeng mo go *Ntshuthelele*, ba bolelago polelo ye e tlwaelegilego, e sego ya metara. Taba ye ya Nkadimeng ya baanegwa ba go šomiša polelo ye e tlwaelegilego ke lepheko ka gobane molwantšhwa (Mashokudu) o a bolawa. Ka go realo, terama ye ya *Ntshuthelele*, e fetoga ya masetlapelo mola e le gore tiragatšo ya mohuta wo (masetlapelo) e swanetše go šomiša polelo ye e phagamego kudu, e lego polelo ye e nago le metara.

KGAOLO YA BONE

4.1 THUMO

4.2 MATSENO

Maikemišetšo a kgaolo ye ke go akaretša dikgaolo tša nyakišišo ye tše nne ka nepo ya go kgoboketša dikgopolo tša tšona go ba kgopana e tee, go thuša mmadi kwešišong ya tshekatsheko ye.

4.3 KGAOLO YA PELE

Kgaolong ye, go thomilwe ka go lekola bohlokwa bja Nkadimeng bjalo ka mongwadi wa dipuku tša Sepedi. Bohlokwa bja gagwe bo lebane le go ngwala ditiragatšo bjalo ka *Ntšhuthethelele*, bjalobjalo. Taba ya bohlokwa bja gagwe e tiišwa le go gatelelwa ke basekaseki ba bangwe bao ba šetšego ba sekasekile terama ya gagwe ya *Ntšhuthethelele*.

Malebana le maikemišetšo, go lekotšwe dinyakišišo tša banyakišiši ba bangwe, e lego Mohlala (1997) le Mokwebu (1997). Mohlala o file kakaretšo ya ditiragalo, le ge e se ka botlalo. Mokwebu o sekasekile fela letlalo la thulaganyo ka kakaretšo. Go lemogilwe gore ditshekatsheko tša banyakišiši ba ba babedi, e lego Mohlala le Mokwebu, di nyakile go swana ka gobane ba lebeletše sebopego sa terama. Ka ge basekaseki bao ba se ba fatišiša terama ye ka botlalo, maikemišetšo e bile go sekaseka sebopego sa yona go hlokometšwe fela matlalo a mabedi, e lego diteng le

thulaganyo. Go tšwela pele go gateletšwe tše bohlokwa tšeo basekaseki bao ba sego ba di hlokomela, e lego papalego le mapheko a yona. Ka tsela yeo maikemišetšo a nyakišišo ye e bile go utolla dikarolo tša papalego mo terameng ye ya Nkadimeng ya *Ntšhuthethelele*.

Mabapi le mokgwanyakišišo go latetšwe mekgwa ye mebedi, e lego go hlaloša le go hlatholla. Ge go boletwa ka mokgwa wa go hlaloša, go gateletšwe gore go hlaloša ke go fa polelo ye e tseneletšego ya selo, gwa utollwa diphapantšho tša sona gore sebopego sa sona se šale se ikanegile molaleng. Malebana le mokgwa wa go hlatholla go nepišitšwe gore go hlatholla ke go hlaloša ka go gatelela mešomo ya dipharologantšho tša kgopolo ya go hlalošwa ka godimo.

Taetšonyakišišo ye e šomišitšwego ke ya naratholotši. Go hlalošitšwe gore go na le mehuta ye mebedi ya naratholotši, e lego naratholotši ya go lebana le ya boGenette le naratholotši ya go lebana le ya boGroenewald. Naratholotši ya go lebana le ya boGenette (1980: 40) e bolela gore sengwalo se bopilwe ka matlalo a mararo. Le ge go le bjalo, letlalo la boraro ga ba le tšweletše thwii. Mabapi le lona letlalo leo, Strachan (1988: 3) o bolela gore ke '*visie*' (tebelelo).

Naratholotši ya go lebana le ya boGroenewald (1993: 4) le yona e bolela gore sengwalo se bopilwe ka matlalo a mararo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo. Phapano ke gore ge go hlalošwa sebopego sa sengwalo go gatelelwa sererwa, moko le maikutlo. Malebana le diteng, go hlalošitšwe gore ke ditaba tšeo mongwadi a hweditšego di le gona gomme a ngwala sengwalo ka tšona. Go gateletšwe gore ditaba tšeo go ngwalwago ka tšona di kgokaganywa ke sererwa gore e be taba e tee. Thulaganyo e tšweleditšwe ge e le ditaba ka moka tšeo mongwadi a di rulaganyago gore di lebane le maikemišetšo a gagwe, gomme tebanyo yeo ke moko wa

ditaba. Ge e le letlalo la mongwalelo lona, ga se le hlalošwe ka botlalo ka gobane le se le lebane le papalego.

Mo lengwalonyakišišong le go latetšwe mokgwa wa go tsinkela sengwalo wa boGroenewald, ka gobane papalego, bjalo ka karolo ya thulaganyo, go gatelelwa bohlokwa bja maikutlo a mongwadiba bolela ge sengwalo se bopilwe ka matlalo a mararo.

4.4 KGAOLO YA BOBEDI

Mo kgaolong ye, kgopolo ye terama e hlalošitšwe ka bokopana gomme ya tšweletšwa ka botlalo.

Ge go akaretšwa kgopolo ye terama go hlalošitšwe gore ke mohutangwalo wa teatere moo babapadi ba kgathago tema ya baanegwa, ba phethagatša ditiro tše di laeditšwego le go diriša poledišano ye e ngwadilwego. Terama e arotšwe ka mahlakore a mabedi, e lego lehlakore la kanegelo le lehlakore la tiragatšo (ka gobane e a bapalwa). Go nepišitšwe gore terama ke sehlangwa sa mongwadi le motšweletši le ge e le gore go na le diterama tša go balwa fela.

Go hlalošitšwe gapegore mmogedi ke motho yo bohlokwahlokwa, ka gobane mongwadi le motšweletši le babapadi ba tiragatšo ba ralokela yena mošomo wo wa bokgabo. Gore mmogedi a ipshine ka go bogela tiragatšo yeo e diragatšwago, mongwadi le motšweletši ba swanetše go hlokomela gore tiragatšo e se ke ya tšea nako ya go feta diiri tše pedi goba tše tharo ka gobane e tlo lapiša mmogedi le gore sefala ke lefelo la go pitlagana, ka go realo, le loketše ditaba tše di lebanego le bogolo bja lona.

Go tloga fao, go gateletšwe modiro wa mongwadi le wa motšweletši ka botlalo gore go tle go lemogwe phapano magareng ga bona.

Papalego e tšweleditšwe gore ke tshwantšho ya baanegwa, ditiragalo, nako, le tikologo - lefase le le feletšego la boikgopolelo mo sefaleng, ke go re, pele ga babogedi. Go nepišitšwe gore dintlha tše, lefelo le nako, ke tšeo di sepelelanago le papalego. Tše di gateletšwego malebana le papalego ke gore terama ge e lebanywa le papalego, mongwadi wa yona o swanetše go hlokomela gabotse, ka gobane go na le mapheko goba ditšhitišo tše di ka senyago thulaganyo ya mohuta woo wa sengwalo.

Ge go sekasekwa terama ya *Ntšhuthethelele*, go lemogwa mapheko a a rilego. Mapheko a terama yeo a hlalošitšwe ka botlalo. Ditšhitišo tšeo di nepiša thulaganyo le nako ya go diragatša terama.

Ntšhuthethelele e na le dithulaganyo tše pedi. Ge go balwa thulaganyo ye kgolo ya *Ntšhuthethelele*, go lemogwa gore yona e thoma letlakaleng la 1 go fihla letlakaleng la 91. Ka lehlakoreng le lengwe, go lemogwa gore go tloga letlakaleng la 91 go fihla letlakaleng la 101 go rotoga thulaganyo ye nnyane ya terama ye.

Bofokodi bja thulaganyo ya *Ntšhuthethelele* bo tšweletšwa ke ge mongwadi a ngwadile ka dithulaganyo tše pedi, e lego thulaganyo ye kgolo le thulaganyo ye nnyane ka gare ga terama e tee. Bothata ke gore mongwadi o šomišitše thulaganyo ye nnyane ka ntle le maikemišetšo a a lebanego le thekniki ya mohuta woo. Go bolaya baanegwathwadi, e lego Mashokudu le Pebetse pele tiragatšo e fela le go fetolafetola baanegwa, ke bofokodi bjo bongwe, ka gobane terama ye e šitišwa go ba le maatlakgogedi ka

gore mmadi/mmogedi a ka se kgone go itswalanya le baanegwa bao ba gagwe.

Mabapi le lepheko la nako ya go diragatša terama, go gateletšwe gore tiragatšo ge e ngwaletšwe go diragatšwa, e swanetše go tšea sebaka sa iri go iša go diiri tše pedi le seripa fela. Go tloga fao, go laeditšwe mehuta ye mengwe ya diterama tša Sepedi tšeo di tšeago nako ye telele kudu ge di balwa goba go diragatšwa sefaleng.

Go rumilwe ka go laetša gore diterama tša go balwa, bjalo ka *Ntšhuthethelele* di tšea diiri tša go feta tharo, taba yeo ke lepheko go mmogedi ka ge tsebe le mahlo di ka no lapa mo tseleng ge a sa re o ipshina ka go bogela terama yeo mo sefaleng.

4.5 KGAOLO YA BORARO

Go tsitsinketšwe mapheko a mangwe ao a lebanego le papalego, e lego tikologo, poledišano, tšhomišo ya ditaetšosefala le polelonoši.

Tikologo e hlalošitšwe ge e lebane le dinako gotee le mafelo ao ditiragalo tša sengwalo sefe goba sefe di phethagatšwago go ona. Go tšwela pele go bontšhitšwe gore tikologo e arogantšwe ka dikarolo tše pedi, e lego nako le felo gape le nako le sekgoba. Go hlokometšwe gore nako e ka ba tšhitišo ye kgolo papalong ye nngwe le ye nngwe ya terama. Go nepišitšwe gore papalo ya terama ka tlwaelo e tšea lebaka la gare ga iri le diiri tše pedi fela. Go bontšhitšwe botelele bja terama ge bo ama mahlakore a mangwe a yona, bjalo ka palo ya baanegwa le peakanyo ya

ditiragalo. Go gateletšwe nako bjalo ka lepheko mo terameng ya Nkadimeng, ke go re, go na le mo a atlegilego le mo a sego a atlega gona.

Malebana le sekgoba go tšweleditšwe gore sefala se sengwe le se sengwe (le ge e ka ba se segolo), ke seo se segetšwego mellwane. Go tšwela pele go laeditšwe gore mongwadi wa papadi o swanetše go lemoga gore ditiragalo tša boikgopolelo tša terama di swanetše go tšweletšwa ka gare ga mellwane yeo. Go gateletšwe gore sekgoba se bohlokwa kudu, ka gobane lefelo leo baraloki ba swanetšego go bapalela gona.

Mo tiragatšong ye ya *Ntshuthelele*, Nkadimeng o tšweleditše go epa lebitla le leeto. Go gateletšwe gore taba ye ya go epa lebitla la Mashokudu le Pebetse gape le taba ya leeto le letelele la sefatanaga sa maphodisa, di ka se diragatšwe mo sefaleng. Ka go realo, go bontšhitšwe gore go epa lebitla le leeto ke mehlala ya lepheko la sekgoba, ka gobane go lebane le bogolo bja naga, e sego sefala.

Mabapi le poledišano go hlalošitšwe gore ke ge baanegwa ba babedi goba go feta fao, ba boledišana ka seo se ngwadilwego sengwalong. Go tiišitšwe gore gabotse poledišano e na le modiro wo mogolo kudu, e lego wa go tlaleletša gore babogedi ba tle ba kwešiše tše ba di bonago le tše ba di kwago. Go bontšhitšwe gape le gore modiro wa poledišano ke go utolla dimelo tša baanegwa. E tšweletša tatelano ya ditiro mme gape e ka bolelwa sefaleng ke babapadi. Malebana le poledišano go gateletšwe mahlakore a a itšego, ao gantši a bitšwago mediro ya poledišano, gomme ona ke go šitlela ditiro tša baanegwa, go hlaloša semelo sa moanegwa yo mongwe le yo mongwe le go hlaloša tikologo.

Go tloga fao, go tšweleditšwe mehlala ya baanegwa bao ba bolelago nako ye telelele ka mo terameng ya *Ntšhuthethelele*, e lego Mashokudu le Selemagae. Go lekotšwe gape polelo (poledišano) bjalo ka ponagalo ya go fapantšha diterama tša go diragatšwa le tša go ngwalwa ge e le lepheko.

Malebana le tšhomišo ya ditaetšosefala go bontšhitšwe seo ditaetšosefala e lego sona, gape gwa tšweletšwa le mehuta ye mebedi ya ditaetšosefala, e lego ka go ngwalwa ka moseka (*italics*) ka mašakaneng le tša go se ngwalwe ka moseka eupša tša tsenywa ka gare ga ditsebjana. Go gateletšwe tshedimošo ya mahlo (pono) yeo e ka hlagišwago ka ga moanegwa mo go ditaetšosefala. Tshedimošo yeo e ama popego ponagalo.

Mabapi le ditaetšosefala go rumilwe ka fao Nkadimeng a sego a atlega ka gona go se tšweletše baanegwa, mengwaga, dimelo le dibopego tša baanegwa ba gagwe, bjalobjalo, mo mathomong a lenaneo la babapadi.

Polelonoši e hlalošitšwe ka go re ke ge moanegwa a bolela a nnoši. Go tiišitšwe gore moanegwa wa mohuta woo, ga a swanela go bolela lebaka le letelele ka lebaka la gore o tla tena babogedi ka ge nepo ya papadi e se go theetšwa eupša go diragatšwa.

Malebana le modiro wa polelonoši go gateletšwe gore o thuša babogedi goba babadi go tseba dikgopolo goba maikemišetšo a moanegwa yo a itšego le tšeo baanegwa ba bangwe ba sa di tsebego. Taba ye ya Nkadimeng ya baanegwa ba go šomiša polelo ye e tlwaelegilego ke lepheko ka gobane molwantšhwa (Mashokudu) o a bolawa. Ka tsela yeo terama ye ya *Ntšhuthethelele* e fetoga ya masetlapelo. Ka ge terama ye e le

ya masetlapelo, mongwadi o be a swanetše go šomiša polelo ye e phagamego kudu, e lego polelo ye e nago le metara.

BIBLIOKRAFI

A. SENWALO SA MATHOMO

1. Nkadimeng, H.M. 1985. *Ntšhuthethelele*. Pretoria: J.L. van Schaik.

B. DINGWALO TŠA TLALELETŠO

1. Abrams, M.N. 1981. *A Glossary of Literary Terms*. London: Holt, Rinehart and Winston.
2. Abrams, M.N. 1988. *A Glossary of Literary Terms*. London: Holt, Rinehart and Winston.
3. Baker, D. 1997. *Writing a Romantic Novel and Getting Published*. London: NTC Publishing.
4. Baldick, C. 1990. *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*. Oxford: Oxford University Press.
5. Barton, M.S.H. 1975. *Character Portrayal in the Novel: Analysis of Flat Characterisation*. Michigan: University of Michigan Press.
6. Beckson, K. le Ganz, A. 1995. *Literary Terms*. New York: Noonday Press Harper Collins.
7. Bradby, D. 1983. *Studying Drama*. London: Croom Helm.
8. Breed, J. 1956. *'n Oorsig oor die Moderne Noord-Sotho-letterkunde tot 1954*. M.A. Thesis. Pretoria: University of Pretoria.
9. Boulton, M. 1960. *The Anatomy of Drama*. London: Routledge and Kegan Paul.
10. Burgess, A. 1985. *English Literature*. Hong Kong: Longman.
11. Cohen, B.B. 1973. *Writing About Literature*. Glenview: Scott Foresman.
12. Conradie, P.J. 1968. *Hoe om 'n Drama te Ontleed*. Pretoria: Academica.
13. Conradie, P.J. 1981. *Hoe om 'n Drama te Ontleed*. Pretoria: Human en Rousseau, Academica.
14. Corrigan, R.W. 1981. *The Making of Theatre from Drama to Performance*. Glenview: Scott Foresman.

15. Cuddon, J.A. 1991. *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. Cambridge, U.S.: Basil Blackwell.
16. Dautzenberg, J.A. 1980. De logiese opbou van die verhaalteorie en haar samenhang met die genweteer. *Forum der letteren*. 242-255.
17. David, M.H. 2000. *Pego ya Patlisiso ya Leboko la Tautona*. M.A. Thesis. Pretoria: University of Pretoria.
18. Dawson, S.W. 1970. *Drama and the Dramatic*. London: Methuen.
19. Forster, E.M. 1927. *Aspects of the Novel*. London: Edward Arnold.
20. Franz, G.H. 1949. *Maaberone*. Pretoria: Via Afrika.
21. Gray, M. 1994. *A Dictionary of Literary Terms*. Hong Kong: York Press.
22. Grobler, G.M.M., Serudu, S.M., Boshego, P.L. le Bopape, M.L. 1985. *Northern Sotho Only Study Guide for NSE 203-Y*. Pretoria: University of South Africa.
23. Groenewald, P.S. 1991. *Sesotho sa Leboa B.A. (Honase) Dingwalo*. Pretoria: University of Pretoria.
24. Groenewald, P.S. 1993. *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 3*. Pretoria: Via Afrika.
25. Groenewald, P.S. 1995. *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 4*. Pretoria: Via Afrika.
26. Grossman, J. (ed.) 1993. *The Chicago Manual of Style*. Chicago: The University of Chicago Press.
27. Gunner, E. 1994. *Politics and Performance: Theatre, Poetry and Song in South Africa*. Johannesburg: Witwatersrand University Press.
28. Helbo, A. (ed.) 1987. *Approaching Theatre*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
29. Hilton, J. 1993. *New Directions in Theatre*. London: Macmillan Education.
30. Holman, C.H. 1973. *A Handbook to Literature*. Indianapolis: Odyssey.
31. Hoffman, P.A. le Van Heerden, P.W. 1977. *A re Bale*. Pretoria: J.L. van Schaik.
32. Hugo, H.E. 1962. *Aspects of Fiction: A Handbook*. Boston: Little Brown.
33. Kekana, M.I. 2000. *Moelelwa: Padinyana ya Boitshwaro*. M.A. Thesis. Pretoria: University of Pretoria.

34. Kerkhoff, E.L. 1962. *Kleine Deutsche Stilistik*. Bern, Munchen: Francke Verslag.
35. Keuris, M., Grobler, G.M.M., Van der Merwe, A. le Serudu, S.M. 1997. *Tiragatšo: Pukukgakollo ya Baitnuti*. Pretoria: J.L. van Schaik.
36. Kgatla, P.M. 2000. *Kgolo, Tšwelopele le Katlego ya Kanegelokopana ya Sepedi (1951-1999)*. D.Litt. Dissertation. Pretoria: University of Pretoria.
37. Kgobe, D.M., Boshego, P.L., Mampuru, D.M. le Bopape, M.L. 1992. *Mošupatsela*. Pretoria: L.Z. Sikwane Publishers.
38. Kruger, A. 1991. Translating Metaphors that Function as Characterisation: Technique in Narrative Fiction. *Journal of Literary Studies*. 17(3/4): 289-295.
39. Lebaka, K.J. 1999. *Megokgo ya lethabo: Kanegelorato ya Sepedi*. M.A. Thesis. Pretoria: University of Pretoria.
40. Leipoldt, C.L. 1961. *Die Heks*. Kaapstad: Nasionale Pers Boekhandel.
41. Lekganyane, E.M. 1997. *Noto-ya-Masogana: Padi ya Boitshwaro*. M.A. Thesis. Pretoria: University of Pretoria.
42. Lekganyane, E.M. 2002. *Tlhalošo ya semelo sa Moanegwa Dingwalong Tša Sepedi*. D.Litt. Dissertation. Pretoria: University of Pretoria.
43. Lennard, J. le Luckhurst, M. 2002. *The Drama Handbook*. Oxford: Oxford University Press.
44. Mahole, B.F. 2002. *Lenong la Gauta: Padi ya Botseka*. M.A. Thesis. Pretoria: University of Pretoria.
45. Maila, R.A. 1997. *Tshekatsheko ya a Mo swina Ngwana' Thakana*. M.A. Thesis. Pretoria: University of Pretoria.
46. Make, H.M.I. 1947. *Sello sa tonki le pere*. Pretoria: J.L. van Schaik.
47. Mangokoane, M.J. 1995. *Koko Keleketla*. Pietermaritzburg: Shuter and Shooter.
48. Marggraff, M.M. 1994. *The Moral story in Zulu (1930-1955)*. M.A. Thesis. Pretoria: University of Pretoria.
49. Masola, I.S. le Kgatla, P.M. 1993. *Makgonatšohle*. Pietermaritzburg: Shuter and Shooter.
50. Matlala, E.K.K. 1941. *Tšhukudu*. Morija: Moria Publishing Works.
51. Matlala, E.K.K. 1976. *Tšhaka I*. Morija: Moria Publishing Works.
52. Matlala, E.K.K. 1983. *Tšhaka II*. Morija: Moria Publishing Works.

53. McAuley, G. 1999. *Space in Performance*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
54. Mogale, S.N. 1991. *Motsinkedi*. Rebone: Ngwako S. Mogale.
55. Mohlala, M.J. 1994. *Tshekatsheko ya Di sa re Šaletše Monaganong*. M.A. Thesis. Pretoria: University of Pretoria.
56. Mohlala, M.J. le Bopape, D.H. 1997. *Thari ya Marematlou*. Pietersburg: Dip Printers.
57. Moiloa, J.J. 1984. The Structure of the Drama. *South African Journal of African Languages*. 4 and supplement: 13-60.
58. Mojalefa, M.J. 1995a. *Ntlhahle ya Pele (B.A.) Sepedi 102*. Unpublished. Pretoria: University of Pretoria.
59. Mojalefa, M.J. 1995b. *Ntlhahle ya Pele (B.A.) Sepedi 202*. Unpublished. Pretoria: University of Pretoria.
60. Mojalefa, M.J. 1995c. *Ntlhahle ya Pele (B.A.) Sepedi 203*. Unpublished. Pretoria: University of Pretoria.
61. Mojalefa, M.J. 2000. *Ntlhahle: Sepedi 700*. Pretoria: University of Pretoria.
62. Mokwebu, Z.W. le Moloto, P.S. 1997. *Maleka ga se Makgona*. Pietersburg: Diphofu Publishers.
63. Molokomme, P. 1992. *Dinonwane Tša Morongwa*. Pretoria: J.L. van Schaik.
64. Mpepele, M.J. 1993. *Sa Mosela wa Seripa*. Pietermaritzburg: Centaur.
65. Nicoll, A. 1923. *The Theory of Drama*. London: George G. Harrap.
66. O'Neil, E. 1928. *The Plays of Eugene O'Neil*. New York: Random House.
67. Pavis, P. 2003. *Analyzing Performance: Theatre, Dance and Film*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
68. Pearson, C. 1976. *Who Am I This Time? Female Portraits in British and American Literature*. New York: McGraw-Hill.
69. Peck, J. le Coyle, M. 1984. *Literary Terms and Criticism*. London: Macmillan Education.
70. Phala, R.S. 1999. *Thellenyane Batlabolela: Tiragatšo ya Boitshwaro*. M.A. Thesis. University of Pretoria.
71. Potter, J.L. 1967. *Elements of Literature*. New York: Odyssey.

72. Ratau, J. 1989. *Ngwaya wa Mpo le Tšhikidi*. Craighill: Guidelines.
73. Self, D. 1981. *The Drama and Theatre Arts Course*. London: Macmillan Education.
74. Serudu, S.M. 1989. *Koketšatsebo*. Pretoria: De Jager Haum.
75. Serudu, S.M., Boshego, P.L., Grober, G.M.M. le Bobape, M.L. 1980. *Northern Sotho 1 Guide 3*. Pretoria: University of South Africa.
76. Serudu, S.M., Boshego, P.L., Mampuru, D.M. le Bopape, M.L. 1992. *Northern Sotho Only Study Guide for NSE 203-Y*. Pretoria: University of South Africa.
77. Shai, M.V. 2004. *Lerumo la Bahlale*. Thohoyandou: Kalahari Productions and Booksellers.
78. Shakespeare, W. 1907. *Julius Caesar*. Cambridge: Cambridge University Press.
79. Shakespeare, W. 1931. *Hamlet*. Oxford: Oxford University Press.
80. Spalding, P. 1985. *Drama in Practice*. London: Macmillan.
81. Strachan, A. 1988. *Uthingo Lwenko sa Zana's Van D.B.Z. Ntuli: 'n Narratologiese Ondersoek*. D.Litt. Dissertation. Pretoria: University of Pretoria.
82. Strunk, W. 1959. *The Elements of Style*. New York: Macmillan.
83. Styan, J.L. 1971. *The Dramatic Experience*. Cambridge: Cambridge University Press.
84. Tennyson, G.B. 1967. *An Introduction to Drama*. London: Holt, Rinehart and Winston.
85. Thobakgale, M.D. 1996. *Tshekatsheko ya Dikanegelokepana ka S.N. Nkadimeng*. M.A. Thesis. Pretoria: University of Pretoria.
86. Turco, L. 1999. *The Book of Literary Terms*. Hanover, N.H.: University Press of New England.
87. Wales, K. 1995. *A Dictionary of Stylistics*. London: Longman.
88. Wallis, M. 1998. *Studying Plays*. London: Arnold.
89. Yelland, H.L., Jones, S.C. le Easton, K.S.W. 1983. *A Handbook of Literary Terms*. London: Angus and Robertson.

SUMMARY

The problem that Groenewald (1995: 4) mentions in connection with the Sepedi drama is that, it is not performable and that it is actually not a drama in the true sense of the word. In the African languages there is actually no theatre tradition and the written dramas are, with the exception of a few, plays that should be read. The few exceptions are small works that were written for schoolchildren and that were performed once or twice by them. Groenewald emphasises the fact that school and university syllabi demand that there be dramas in the these languages, but that they are never performed.

This dissertation wants to scrutinise the main shortcomings related to performance so that the findings can serve as an incentive to prospective playwrights to improve on what already exists. In order to limit the magnitude of such an investigation, a specific drama, namely Nkadimeng's *Ntšhutelele* (1985) is concentrated on. This work is chosen because almost all shortcomings with regard to performance appear in it. Two authors have already discussed this drama and have pointed out a few problems.

The first investigator is Mohlala who comments mainly on the dialogue and monologue. The second person is Mokwebu, and in his report he obliquely touches on the aspects of time and place in the course of events. Although they do bring up certain problems related to performability, their discussions deal mainly with the drama as a literary work.

This dissertation, however, does not only want to discuss the problem related to the performability of the Sepedi drama, but also wants to explain why each specific problem hampers the performability of the work.

In this discussion, the drama is discussed as a work that has two modes of existence, i.e. that it is a literary work as well as a stage play. As a drama

it thus exists thanks to (a) the author and (b) a producer who is responsible only for the performance. The latter, amongst other things, must make sure that the performance does not take too long and that the stage that he uses has enough space to accommodate the reality that is being presented.

The problems related to performance that will be discussed are classified under the following: time and place of the events that are presented, the dialogue and the monologue, and the role played by the author's directions. Structural errors that have implications for the performance are also pointed out in the work.

The concepts that are used in the analysis of *Ntšhutelele* are defined comprehensively in advance. It stands to reason that literary concepts that are relevant to the discussion like content, structure and the author's vision are amongst these concepts. However, the concept of performance is explained in the greatest detail so that the requirements in such a case can be sketched clearly and that they can be used as evaluation criteria in the discussion of the drama *Ntšhutelele*.

In the following analysis, the shortcomings with regard to performance as listed above are discussed comprehensively and critically. In a few cases, one or more merits are indicated in addition to the pointing out of the shortcomings. The concept of time is examined in the widest sense of the word, as is the duration of the performance as such.

Keywords

1. Drama
2. Performability
3. Performability limitation
4. Environment
5. Time
6. Structure

7. Dialogue
8. Monologue
9. Directions for performance
10. Act.

SAMEVATTING

Die probleem wat Groenewald (1995:4) in verband met die Sepedi-drama aanroer, is dat dit nie opvoerbaar is nie, en dat dit eintlik geen drama in die ware sin van die woord is nie. Die feit is dat daar in die Afrikatale geen teatertradisie bestaan nie, en dat die geskrewe dramas, op enkele uitsonderings na, leesdramas is. Die enkele uitsonderings is werk wat vir skoolkinders geskryf en een of twee keer deur hulle opgevoer is. Groenewald beklemtoon dat dramas in dié tale deur skool- en universiteitsillabusse vereis word, maar dat hulle nooit opgevoer word nie. Hulle word dus nooit verhoogmatig geëvalueer nie, en beantwoord gevolglik nie aan opvoeringsvereistes nie. Dié dramas is niks meer as novelles in dialoogvorm nie.

Hierdie skripsie wil die vernaamste opvoeringstekortkominge onder die loep neem sodat die bevindinge van hierdie studie vir voornemende dramaskrywers as aansporing kan dien om te verbeter op wat reeds bestaan. Om die omvang van so 'n ondersoek te beperk, word daar op 'n spesifieke drama, naamlik Nkadimeng se *Ntshuthelele* (1985), gekonsentreer. Dié werk is gekies omdat bykans alle opvoeringstekortkominge daarin voorkom. Twee ondersoekers het reeds dié drama bespreek en op enkele probleme gewys.

Die eerste ondersoeker is Mohlala, wat veral op die dialoog en die monoloog kommentaar lewer. Die tweede is Mokwebu, wat aspekte van tyd en plek in die gebeuregang sydelings in sy verslag aanroer. Ofskoon albei ondersoekers sekere opvoerbaarheidsprobleme aanroer, handel hulle besprekings meer oor die drama as literêre werk.

Hierdie skripsie wil die probleme rakende die opvoerbaarheid van die Sepedi-drama nie net beskryf nie, maar wil ook verklaar waarom elke spesifieke probleem die opvoerbaarheid van die werk belemmer.

In hierdie bespreking word die drama as 'n werk beskryf wat twee bestaanwyses het: dit is sowel 'n literêre werk as 'n opvoeringstuk. As drama bestaan dit dus danksy (a) 'n skrywer, en (b) 'n regisseur, wat slegs vir die opvoering verantwoordelik is. Laasgenoemde moet onder andere sorg dat die opvoering nie te lank duur nie en dat die verhoog wat gebruik word ruim genoeg is om die werklikheid wat voorgestel word, te kan huisves.

Die opvoeringsprobleme wat bespreek word, word soos volg ingedeel: tyd en plek van die gebeure wat voorgestel word, die dialoog en monoloog, en die rol wat outeursvoorskryfte speel. Daar word ook gewys op struktuurfouten wat opvoeringsimplikasies vir die werk inhou.

Die begrippe waarmee daar in die analise van *Ntshuthulele* gewerk word, word vooraf volledig gedefinieer, en sluit uiteraard ook die literêre begrippe wat vir die bespreking ter sake gaan wees, soos inhoud, struktuur en outeursvisie, in. Dit is egter die opvoeringsbegrip wat in die fynste besonderhede uiteengesit word, sodat die vereistes in so 'n geval duidelik geskets, en in die bespreking van die drama *Ntshuthulele* as maatstaf vir beoordeling gebruik kan word.

In die daaropvolgende analise word die opvoeringstekortkominge, soos hierbo gelys, volledig en krities bespreek. In enkele gevalle word nie net op die gebreke gewys nie, maar word daar ook 'n verdienste of meer aangedui. Die tydsbegrip word in die wydste sin van die woord nagegaan; byvoorbeeld ook ten opsigte van die duur van die opvoering as sodanig.

Sleutelwoorde

1. Drama
2. Opvoerbaarheid
3. Opvoerbaarheidsbeperking
4. Omgewing
5. Tyd

6. Struktuur
7. Dialoog
8. Monoloog
9. Opvoeringsaanwysings
10. Bedryf